

MÖVZU:

Beynəlxalq xüsusi hüquqda ailə və vərəsəlik

PLAN:

- 1. Beynəlxalq xüsusi hüquqda ailə-nigah münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi.**
- 2. Beynəlxalq xüsusi hüquqda uşaq hüquqlarının müdafiəsi**
- 3. Xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin kollizion tənzimlənməsi**
- 4. Xarici elementli vərəsəlik münasibətləri və beynəlxalq müqavilələr**

ƏDƏBİYYAT

Dərsliklər:

S.S.Allahverdiyev – «Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq xüsusi hüquq kursu». Dərslik. Bakı, 2007.

Z.Qafarov, A.Əbilov – «Beynəlxalq xüsusi hüquq». Dərslik. Bakı, 2007.

S.S.Allahverdiyev – «Azərbaycan Respublikasının Mülki hüquq kursu» 4 cildlik. Dərslik. Bakı, 2001-2009.

AR Miqrasiya Məcəlləsi 2013-cü il

Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında Qanun 2000-ci il

AR Mülki Məcəlləsi 1999-cu il

GİRİŞ

Beynəlxalq xüsusi hüquqda xarici elementli ailə münasibətlərində baş verən kollizion məsələlərin dairəsi daha genişdir. Hər bir ölkənin ailə hüququnun formalaşmasında həmin dövlətdə yaşayan xalqların milli, dini və tarixi xüsusiyyətləri, uzun dövr ərzində məişətfə formalaşan adət-ənənələr mühüm rol oynayır.

Xarici elementli vərəsəlik münasibətlərin hüquqi tənziminin xüsusiyyətləri, bu hər şeydən əvvəl milli qanunvericliklərdə nəzərdə tutulan vərəsəlik hüquq normalarının məzmun baxımından müxtəlifliyi ilə əlaqədardır.

Beynəlxalq xüsusi hüququn digər institutlarından fərqli olaraq ailə hüququnda baş verən kollizion məsələlərin dairəsi daha genişdir. Hər şeydən əvvəl, bunun əsasında ayrı-ayrı dövlətlərin müvafiq maddi hüquq normalarının bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənməsi durur. Nəzərə almaq lazımdır ki, Hər bir dövlətin ailə hüququnun formalaşmasında həmin dövlətdə yaşayan xalqların milli, dini, tarixi xüsusiyyətləri, uzun dövr ərzində məişətdə formalaşan adət ənənələr mühüm rol oynayır. Bundan irəli gələrək milli ailə **hüquqlarında əksər məsələlərin, o cümlədən nikahın maddi və formal şərtləri, ailə daxili əmlak münasibətləri, nikaha xitam verilməsi, aliment öhdəlikləri, övladlığı götürmə, qəyyumluq, himayəçilik və onlarla əlaqədar olan digər məsələlərin tənzimlənməsi fərqli qaydada baş verir.** Hətta zamanəmizin müasir inkişaf səviyyəsində belə bir sıra inkişaf etmiş dövlətlərin ailə hüququnun ayrı-ayrı institutlarında tarixi, iqtisadi, etnoqrafik, mədəni, dini xüsusiyyətlərin qorunub saxlanması müşahidə edilir.

Bəzi dövlətlərin ailə qanunvericiliyində **poliqamiya (çoxarvadlılıq)** saxlanılır. Nikah və ailə münasibətlərdə irqi və dini məhdudiyyətlər, «**matəm müddəti**» (Məsələn, Yaponiya Mülki Məcəlləsinin 733-cü maddəsinə görə əvvəlki nikah xitam edildikdən və ya etibarsız hesab edildikdən sonra qadın ikinci dəfə nikaha altı aydan sonra girə bilər.) və s. bu kimi hallara təsadüf edilir. Bundan əlavə, hər bir dövlətin ailə hüququnda eyni məsələ üzrə (məsələn, **nikahın maddi şərtləri** və s.) nəzərdə tutulan normalar müxtəlif məzmunu malikdir. Təkcə nikahın aşağı yaş həddilə bağlı qeyd etmək olar ki, bu yaş həddini müəyyən edərkən hər bir dövlət öz spesifik şərtləri daxilində çıxış edir və bu hədd 12 yaşdan 21 yaşa qədər olan dövrü əhatə edir.

Nikahın maddi və formal şərtləri ilə bağlı kollizion situasiyalar nikah, hüquqi baxımdan mülki-hüquqi əqdin bir formasıdır. Lakin adi məcədlərdən fərqli olaraq nikah tərəflərin iradəsindən asılı olmayaraq onlar üçün bir sıra məcburi hüquqi nəticələr doğurur. Belə müqavilə bağlamağın nəticəsi kimi həm də

tərəflərin hüquqi statusu dəyişir. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində nikaha kişi ilə qadının ailə qurmaq məqsədi ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatda alınan könüllü ittifaqı kimi anlayış verilir.

Sosial-hüquqi hadisə olmaq etibarı ilə nikah müəyyən tələblərə cavab verməlidir. Belə tələblər bütün dövlətdaxili qanunvericiliklərdə mövcuddur. Onları iki qrupa bölürlər: 1) nikahın formasına aid olan tələblər (nikahın formal şərtləri); 2) nikahın bağlanması üçün maddi tələblər (nikahın maddi şərtləri). Qeyd etmək yerinə düşər ki, bu və ya digər tələbin nikahın amddi və ya formal şərti hesab edilməsində belə Milli qanunvericiliklərdə fərqlər mövcuddur. Məsələn, İngiltərə hüququna görə yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin nigaha girməkdən ötrü onun valideyninin razılıq verməsi tələbi nikahın formal şərti kimi qiymətləndirildiyi halda, kontinental hüquqda bu nikahın maddi şərti hesab edilir.

Xarici elementli nikahların bağlanması zamanı Milli qanunvericiliklərdə nikahın maddi və formal şərtləri ilə bağlı nəzərdə tutulanların öyrənilməsi vacibdir. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 146-cı maddəsinin ikinci hissəsinə görə Azərbaycan Respublikasının ərazisində əcnəbi şəxs üçün nikahın bağlanma şərtləri onun ölkəsinin qanunvericiliyi ilə əvvə həmin Məcəllənin nikahın maddi şərtləri ilə bağlı 12-ci maddədə nəzərdə tutulan tələblərə riayət edilməklə müəyyən edilir. Bu baxımdan milli qanunvericiliklərdə nikahın maddi və formal şərtlərinin müqayisəli təhlilini aparmaq əhəmiyyət kəsb edir.

Əvvəlcə, nikahın **maddi şərtləri** haqqında. Əksər ölkələrin ailə hüququnda (bir sıra müsəlman dövlətləri istisna olmaqla) nikahın maddi şərtlərindən biri kimi monoqamiya prinsipi nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 12-ci maddəsində nikahın bağlanmasına mane olan hallardan biri kimi tərəflərdən birinin və ya hər ikisinin başqası ilə nikahda oliağı göstərilir. Fransa Mülki Məcəlləsinin 147-ci maddəsinə görə birinci nikaha xitam verilməmiş ikinci nikahın bağlanması yol verilməzdir. Analoji norma əksər dövlətlərin, o cümlədən AFR, RF, İsveç, Yaponiya və s. dövlətlərin qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuşdur.

Nikahın bağlanması ilə əlaqədar irəli sürülən ikinci maddi şərt nikah yaşı ilə

əlaqədardır. Bütün ölkələrdə nikaha girmək üçün (nikah bağlamaq qabiliyyəti) aşağı yaş həddi müəyyən edilmişdir. Lakin belə yaş həddi ilə bağlı milli qanunvericiliklərin mövqeləri üst-üstə düşmür. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə nikah yaşı kişilər üçün 18 yaş, qadınlar üçün isə 17 yaş müəyyən edilmişdir. Üzrlü səbəblər olduqda, nigaha daxil olmaq istəyən və nikah yaşına çatmamış şəxslərin yaşadıqları ərazinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı onların xahişi ilə nikah yaşına bir ildən çox olmayaraq azaldılmasına icazə verə bilər (Ailə Məcəlləsinin 10-cu maddəsi). Fransa Mülki Məcəlləsinin 144-cü maddəsi nikah yaşını kişilər üçün 18, qadınlar üçün 15 yaş nəzərdə tutur. Üzrlü səbəb olduqda nikah bağlandığı yerin prokurorun razılığı ilə daha aşağı yaş həddində nikah bağlanıla bilər. Amma bu zaman yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin nikah bağlaması ilə bağlı valideynlərin razılığı tələb olunur. İtaliya Mülki Məcəlləsinə görə nikah bağlamaq qabiliyyəti kişilər üçün 16, qadınlar üçün 14 yaşdan yaranır. Müstəsna hallarda müvafiq orqanın icazəsi ilə həmin yaş həddi iki il həddində azaldıla bilər. Yetkinlik yaşına çatmayanlar (21 yaşa qədər) valideynlərin razılığı ilə nikah bağlaya bilərlər. İspaniya mülki qanunvericiliyi daha aşağı yaş həddi müəyyən etmişdir (kişilər üçün 14, qadınlar üçün 12 yaş). AFR və İsveçdə isə nikaha girmək üçün vahid yaş həddi – 18 yaş qəbul edilib. İngiltərə və ABŞ-da 16 yaşdan etibarən hər iki cinsdən olanlar valideynlərin razılığı ilə, 18 yaşdan isə onların razılığı olmadan da nikah bağlaya bilərlər.

Nikah bağlanması üçün tələb olunan maddi şərtlərdən biri də nikaha girən şəxslər arasında qohumluq münasibətləri ilə əlaqədardır. Azərbaycan Respublikasında yaxın qohumlar (valideynlər və uşaqlar, baba- nənə və nəvələr, doğma və ögey (ümumi ata və ya anası olan) qardaş və bacılar arasında nikah qadağandır (Ailə Məcəlləsinin 12-ci maddəsi). Fransada yüksələn və enən xətt üzrə qohumlar və əmi, dayı, bibi və xala uşaqları, habelə qardaş və bacı arasında nikahlar yolverilməzdir. İspaniya Mülki Məcəlləsinə görə düzünə xətt üzrə qohumlar, üç arxa yanakı xətt üzrə qan qohumları öz aralarında nikah bağlaya bilməzlər. ABŞ-nın bəzi ştatlarında da yanakı xətt üzrə (əmi, dayı, xala, bibi uşaqları) nikahlar qadağan edilib. İngiltərə qanunvericiliyinə görə yüksələn və

enən xətt üzrə olan qohumlar arasında nikah yol verilməzdir.

Nikahın bağlanması üçün nəzərdə tutulan dördüncü maddi şərt tərəflərin könüllülüğüdür. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 11-ci maddəsinə görə nikahın bağlanması üçün tərəflərin yazılı razılığı tələb olunur. Fransa qanunvericiliyi də razılıq olmadan nikahı mümkünsüz hesab edir (Mülki Məcəllənin 46-cı maddəsi). Bir sıra müsəlman ölkələrində isə tərəflərin könüllüyü prinsipinə əməl olunmur.

Ayrı-ayrı dövlətlərdə nikahın sadalanan maddi şərtlərindən əlavə digər tələblər də müəyyən edilib. Bəzi ölkələrin qanunvericiliyində (ABŞ, RF, Azərbaycan və s.) müəyyən xəstəliklər zamanı nikahın bağlanmasına yol verilmir. Çox vaxt xəstəlik müəyyən hüquqi nəticə ilə əlaqələndirilir. Məcələ, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə ikisindən biri və ya hər ikisi ruhi xəstəlik və ya kəməğıllilik nəticəsində məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyətləri olmayan hesab edilən şəxslər arasında nikaha yol verilmir (Ailə Məcəlləsinin 12-ci maddəsi). Bundan əlavə, nikaha daxil olan şəxslərdən biri özündə dəri zöhrəvi xəstəliyinin və insanın immunçatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin olmasını o birindən gizlətdikdə, digər tərəf nikahın etibarsız sayılması tələbi ilə məhkəməyə müraciət edə bilər (Ailə Məcəlləsinin 13.3 maddəsi). Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Yaponiyada «matəm müddətinin» gözlənilməsi nikahın maddi şərti hesab edilir.

Nikahın **formal şərtləri** onun qeydiyyatı ilə bağlı irəli sürülən tələblərlə əlaqədardır. Bu məsələdə Milli qanunvericiliklərdə müxtəlif mövqelər vardır. Bir qrup dövlətlərdə (Azərbaycan Respublikası, Fransa, İsveçrə, Belçika, RF, Hollandiya və s.) yalnız dövlət orqanlarında qeydiyyata alınan nikahlar tanınır. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 1.5-ci maddəsinə görə dini kəbinkəsmə (dini nikah) hüquqi əhəmiyyətə malik deyildir. İkinci qrup dövlətlərdə (Lixtenşteyn, Kipr, Yunanıstan, bir sıra müsəlman ölkələri) nikahın yalnız dini qaydada bağlanması mümkündür. Üçüncü qrup dövlətlərdə isə (İngiltərə, İsveç, Danimarka, Norveç, Avstraliya, Braziliya və s.) hər iki formada bağlanmış nikahlar tanınır. Bir sıra dövlətlərdə (İtaliya, İsveç, Macarıstan, Hindistan və s.)

xaricilərlə nikahın bağlanması üçün xüsusi razılıq tələb olunur.

Nigahın bağlanması zamanı qanunların kolliziyası. Milli qanunvericiliklərdə nikahın istər maddi, istərsə də formal şərtləri ilə bağlı qeyd edilən fərqlər onlar arasında baş verə biləcək kollizion situasiyanı qaçılmaz edir. Bununla əlaqədar olaraq hər bir dövlətin milli qanunvericiliyində səlahiyyətli hüququn seçilməsilə bağlı kollizion normalar nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin «Ailə qanunvericiliyinin əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərinin iştirakı ilə ailə münasibətlərinə tətbiqi» adlanan VII bölməsində də müvafiq normalar təsbit edilmişdir.

Bütövlükdə, bu istiqamətdə niakhın forması ilə bağlı əsas prinsip kimi nikahın bağlandığı yerin qanunu – **lex loci celebrationis** çıxış edir. Nikahın formasına münasibətdə onun bağlandığı yerin qanunun əsas götürülməsi Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində bir neçə şəkildə ifadə olunmuşdur. Məcəllənin 146-cı maddəsinin 1-ci hissəsində deyilir ki, Azərbaycan Respublikasında nikahın bağlanmasının forma və qaydaları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Bununla yanaşı, Məcəllənin 148-ci maddəsinin 1-ci hissəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənarda Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları arasında, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər arasında həmin xarici ölkənin qanunvericiliyinə əməl etməklə bağlanan nikah, həmin Məcəllənin 12-ci maddəsində nəzərdə tutulan hallar (xatırladıriq ki, orada nikahın bir sıra maddi şərtləri sadalanıb) olmadıqda, Azərbaycan Respublikasında etibarlı hesab edilir. Daha sonra məcəllənin 148-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə görə isə Azərbaycan Respublikasından kənarda əcnəbilər arasında onların ölkəsinin qanunvericiliyinə əməl etməklə bağlanan nikah Azərbaycan Respublikasında tanınır.

Nikahın formasına münasibətdə **lex loci celebrationis** prinsipi RF, Polşa, Macarıstan və s. dövlətlərin qanunvericiliyində, Bustamant Məcəlləsində, habelə Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə bağladığı hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə özünə yer almışdır. Azərbaycan Respublikası və Litva Respublikası

arasında mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında Müqavilənin 24-cü maddəsinin 2-ci hissəsində deyilir: «Nikahın bağlanması forması ərazisində nikah bağlanan Razılığa Gələn Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur».

Nikahın bağlanmasının maddi şərtlərinin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar isə əsas kollizion prinsip kimi müasir dövrdə nikaha girən şəxslərin şəxsi qanunu (**lex patrial**) çıxış edir. Polşa, Çexiya, Macarıstan, İspaniya, Latın Amerikanın əksər ölkələri, ABŞ-ın bir çox ştatlarında qarışıq nikah (yerli vətəndaşlarla xaricilər arasında, xaricilərin öz aralarında bağlanan nikahlar) bağlanan zaman onun mahiyyət etibarı ilə həqiqi olması üçün şəxsi qanuna istinad etməni vacib hesab edirlər. Məsələn, beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında Polşa qanunun 14-cü maddəsinə görə tərəflərlə münasibətdə nikah bağlanmasının imkanları onların vətəndaşı olduğu ölkənin qanununa əsasən həll edilir.

Azərbaycan qanunvericiliyi də bu məsələdə şəxsi qanun prizmasından çıxış edir. Bu zaman xarici vətəndaşlar münasibətdə onların vətəndaşı olduğu ölkənin qanunu, vətəndaşlığı olmayan şəxslərə münasibətdə isə onların daimi yaşadığı yerin qanunu (**lex domicilii**) əsas götürülür. Bu barədə Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 146-cı maddəsinin ikinci və üçüncü hissələrində birbaşa göstəriş vardır. Orada deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisində əcnəbi şəxs üçün nikahın bağlanma şərtləri onun ölkəsinin qanunvericiliyi ilə (**lex patriae**) və həmin Məcəllənin 12-ci maddəsindəki tələblərə əməl olunmaqla müəyyən edilir. Nikah bağlayan şəxsin vətəndaşlığı yoxdursa, nikahın bağlanması şərtləri onun daimi yaşadığı ölkənin qanunvericiliyi (**domicilii**) ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində xaricinin tərəf olduğu nikahın maddi şərtlərinin qanuniliyi müəyyən edilən zaman xarici şəxsi qanunu ilə yanaşı Ailə Məcəlləsinin 12-ci maddəsinə istinad edilməsi hüquqi baxımından xaricinin şəxsi qanununun tətbiqinin məhdudlaşdırılması kimi qiymətləndirilməlidir. Əslində isə Ailə Məcəlləsinin 12-ci maddəsində nəzərdə tutulanlar yalnız «başqa nikahda olma» şərti (bir sıra müsəlman ölkələrində çoxarvadlılığa yol verilir) istisna olmaqla beynəlxalq standartdır və ailə hüququnda ümumqəbul edilmiş norma kimi

qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının bağladığı hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə də bu mövqe öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan nikahın istər maddi, istərsə də formal şərtlərinin hüquq sistemində fərqli qaydada müəyyən edildiyi İran İslam Respublikası ilə 21 fevral 1998-ci ildə bağlanmış hüquqi yardım haqqında Müqavilədə məsələnin həlli forması maraq kəsb edir. Həmin müqavilənin 24-cü maddəsinə görə nikaha girən şəxslərdən hər biri üçün nikahın bağlanması şərtləri onun vətəndaşı olduğu Razılığa Gələn Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Nikah bağlanmasının forması isə ərazisində nikah bağlanan Razılığa Gələn Tərəfin qanunvericiliyinə uyğun olaraq müəyyən edilir. Deməli, nikahın maddi şərtlərinə münasibətdə **lex patriae**, formal şərtlərinə münasibətdə isə **lex loci celebrationis** prinsipləri əsas götürülmüşdür. Beləliklə, forma baxımından dini nikah kimi, o cümlədən Azərbaycan Respublikası vətəndaşının iştirakı ilə İranda bağlanan nikahlar Azərbaycan Respublikasında tanınır. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tələblərinə əsasən, başqası ilə nikahda olan İran vətəndaşının Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı ilə bağladığı nikahlar mahiyyət baxımından harada bağlanmasından asılı olmayaraq qanundan kənar hesab edilməlidir.

Konsul nikahları. Xarici elementli nikahlar vətəndaşlıq aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanlarından başqa xarici ölkələrin diplomatik nümayəndəliklərində və ya konsulluq idarələrində də bağlana bilər. Belə idarələrdə bağlanan nikahlara konsul nikahları deyilir. Bu zaman irəli sürülən əsas şərtlərdən biri kimi, bir qayda olaraq, nikah bağlayan tərəflərin hər ikisinin diplomatik nümayəndəliyinin və ya konsul idarəsinin mənsub olduğu dövlətin vətəndaşı olması göstərilir.

Konsul nikahları bağlanan zaman nikaha girənlərin şəxsi qanunu, yəni diplomatik nümayəndəliyin və ya konsulluq idarəsinin mənsub olduğu dövlətin qanunu tətbiq edilir.

Əksər dövlətlərin qanunvericiliyində konsul nikahların bağlanması nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində bu məsələ Ailə Məcəlləsinin 147-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Orada deyilir ki, Azərbaycan

Respublikasının hüdudlarından kənarda yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları arasında nikah Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərdə və konsulluq idarələrində həmin Məcəllənin tələblərinə uyğun olaraq bağlanır. Eyni zamanda, xarici ölkələrin Azərbaycan Respublikasındakı diplomatik nümayəndəliklərində və ya konsulluq idarələrində əcnəbilər arasında bağlanan nikah Azərbaycan Respublikasında etibarlı hesab edilir.

Qanunvericiliyin qeyd edilən tələbi ilə yanaşı bu məsələ Azərbaycan Respublikasının bağladığı konsulluq konvensiyalarında da öz əksini tapmışdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası ilə Ukrayna arasında 1997-ci il martın 24-də Kiyevdə imzalanmış Konsulluq Konvensiyasının 14-cü maddəsinə görə Konsulluğun vəzifəli şəxsi göndərən dövlətin qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, göndərən dövlətin vətəndaşları arasında nikah bağlanması və nikahın pozulmasının qeydiyyatdan keçirtməklə bağlı səlahiyyətləndirilir.

Bəzi hallarda «qarışıq nikahların» da (tərəflərin ayrı-ayrı dövlətlərə vətəndaşlıq baxımından mənsub olduğu nikahlar) konsulluqlarda bağlanmasına təsadüf edilə bilər. Bu zaman müvafiq konsulluq konvensiyalarında bu barədə mütləq göstəriş olmalı və tərəflərdən heç olmasa biri konsulluğun mənsub olduğu dövlətin vətəndaşı olmalıdır.

Boşanma zamanı qanunların kolliziyası. Boşanma ilə bağlı məsələ ayrı-ayrı dövlətlərin qanunvericiliyində öz həllini müxtəlif qaydada tapmışdır. Bəzi dövlətlərdə (İspaniya, İrlandiya, Argentina, Kolumbiya) boşanma qanunla ümumiyyətlə qadağan edilib, digərlərində buna icazə verilsə də, bunun üçün qanunvericilikdə nəzərdə tutulan əsasların dairəsi ayrı-ayrı dövlətlərdə müxtəlif cür müəyyən edilib. Məsələn, 1970-ci ildən İtaliyada qüvvədə olan qanuna görə boşanma yalnız aşağıda göstərilən əsaslardan biri mövcud olduqda mümkündür: ər (arvad) ciddi cinayət cəzasına məhkum edildikdə; ayrılmaq məqsədi ilə beş ildən artıq müddətdə ər-arvadın biri-birindən faktiki ayrı yaşamaları; ailə həyatı üçün qabiliyyətsizlik; xaricdə boşanmanı həyata keçirmə. Göründüyü kimi İtaliya qanunvericiliyi tərəflərin razılığı ilə nikaha xitam verilməsini nəzərdə tutmur. Amma əksər dövlətlərin (Fransa, İngiltərə, AFR, İsveç ABŞ, Yaponiya və s.)

qanunvericiliyində boşanma zamanı tərəflərin razılığı başlıca əsas kimi qəbul edilmişdir. Əlbəttə, axıncı qrupa daxil olan dövlətlərin qanunvericiliyində bu prosedura və onun şərtləri ilə bağlı ciddi şərtlər mövcuddur. Bəzi dövlətlərdə boşanma yalnız məhkəmə qaydasında (ABŞ, Fransa, AFR, İngiltərə və s.), digərlərində isə həm də məhkəmədən kənar qaydada həyata keçirilə bilər. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 16-cı maddəsinə görə nikaha müvafiq icra hakimiyyəti orqanında (vətəndaşlıq aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanları), qanunda nəzərdə tutulan hallarda isə məhkəmədə xitam verilə bilər.

Xarici elementli nikaha xitam verilən zaman ilkin həll edilməsi məsələ səlahiyyətli hüquq normasını tapmaqla bağlıdır. Bu məsələnin həlli zamanı dövlətlərin milli qanunvericiliklərində aşağıdakı kollizion bağlanmalara istinad edilməsinə rast gəlinir: ərin (arvadın) vətəndaşı olduğu ölkənin qanunu (**lex patriae**); ərin (arvadın) daimi yaşadığı yerin qanunu - **lex domicilii**; məhkəmənin qanunu (**lex fori**). Bəzən isə qeyd edioən kollizion bağlanmalar bir-birini tamamlayır. Əgər ər-arvadın vahid vətəndaşlığı yoxdursa, onların birgə daimi yaşadığı yerin qanununa, o da olmadıqda isə məhkəmənin qanununa üstünlük verilir. Bir qayda olaraq, kontinental hüquq sistemli ölkələrdə (**lex patrial**), anqlo-sakson hüquq sistemli ölkələrdə isə **lex domicilii** prinsiplərinə üstünlük verilir.

Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyinə görə tərəflərdən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan xarici elementli nikahların Azərbaycan Respublikasının ərazisində pozulması Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçirilir (Ailə Məcəlləsinin 150-ci maddəsinin 1-ci hissəsi). Xarisdə yaşayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı Azərbaycan Respublikasından kənarda yaşayan əri (arvadı) ilə bağladığı nikahı onun vətəndaşlığından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının məhkəməsində poza bilər. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyində xarici dövlətlərdə xarici elementli, o cümlədən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının tərəf olduğu nikahların, həmçinin Azərbaycan Respublikası ərazisində hər iki tərəfdə xarici vətəndaşın olduğu nikahların pozulması zamanı hansı qanunun tətbiq edilməsi məsələsinə aydınlıq gətirilmir.

Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyi nikahın pozulması ilə əlaqədar konsul idarələrinin səlahiyyətini isə müəyyən etmişdir. Ailə Məcəlləsinin 150-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nikahın müvafiq icra hakimiyyəti orqanında pozulmasına yol verilirə, həmin nikah Azərbaycan Respublikasının diplomatin nümayəndəliklərində və ya konsulluq idarələrində də pozula bilər. Deməli, nikahın pozulması istiqamətində diplomatik nümayəndəliklər və ya konsulluq idarələri yalnız müvafiq icra hakimiyyəti orqanında (vətəndaşlıq aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanları) xitam verilə bilən nikahlara münasibətdə səlahiyyətləndirilir.

Milli qanunvericiliklə müqayisədə Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə bağladığı hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə boşanmalar zamanı səlahiyyətli hüquq normasının seçilməsi ilə əlaqədar daha təkmil qayda müəyyənləşdirilmişdir. Məsələn, 5 avqust 1997-ci il tarixdə Qırğızıstan Respublikası ilə imzalanmış hüquqi yardım haqqında müqaviləyə görə nikahın xitam edilməsində ər-arvadın ərizə verdikləri vaxtda vətəndaşları olduqları Razılığa Gələn Tərəfin qanunvericiliyi tətbiq edilir və onun orqanları belə işlərə baxmağa səlahiyyətlidir. Əgər ər-arvadın digər Razılığa Gələn Tərəfin ərazisində yaşayış yeri varsa, bu Razılığa Gələn Tərəfin idarələri də səlahiyyətlidir. Ər-arvad vətəndaşlıq baxımından ayrı-ayrı Tərəflərə mənsubdursa və onlardan biri Tərəflərdən birinin, ikincisi isə digər Razılığa Gələn Tərəfin ərazisində yaşayırlarsa, bu halda Razılığa Gələn Tərəflərin hər ikisinin idarələri səlahiyyətlidir. Bu zaman onlar öz dövlətlərinin qanunvericiliyini tətbiq edirlər (28-ci maddənin birinci və ikinci hissələri).

ƏR-ARVADIN ƏMLAK MÜNASİBƏTLƏRİ ZAMANI TƏTBİQ EDİLƏN QANUN. Ər-arvadın əmlak münasibətləri ilə əlaqədar milli qanunvericiliklərdə nəzərdə tutulan kollizion normalar məzmun baxımından bir-birindən fərqlənir. Bu istiqamətdə daha çox təsadüf edilən kollizion norma ər-arvadın birgə vətəndaşı olduqları dövlətin qanunudur. Avstraliya, Macarıstan, Polşa, Portuqaliya, Çexiya və s. dövlətlərin qanunvericiliyində xarici elementli belə münasibətlər zamanı ilkin olaraq ər-arvadın birgə vətəndaşı olduğu dövlətin qanununa istinad edilir. Ər-arvad

vətəndaşlıq baxımından ayrı-ayrı dövlətlərə mənsub olduqda, onların axıncı dəfə birgə vətəndaşı olduqları dövlətin qanununa, bu da olmadıqda ərin vətəndaşı olduğu ölkənin qanuna və ya ər-arvadın adi halda birgə yaşadıkları yerin qanununa üstünlük verilir.

Ər-arvadın əmlak münasibətləri bir sıra dövlətlərin qanunvericiliyində nəzərdə tutulan nikah müqaviləsi institutuna əsasən onların qarşılıqlı razılığı ilə **(lex voluntatis)** müəyyən edilə bilər. Nigah müqaviləsi nikaha daxil olan şəxslər arasında bağlanan, nikah dövründə və nikah pozulduqda ər-arvadın əmlak hüquqlarını və vəzifələrini müəyyən edən sazişdir. Ər-arvad belə müqavilə bağlayarkən, digər məsələlərlə yanaşı onlar arasında əmlak münasibətlərinə tətbiq ediləcək qanunu da müəyyən edə bilirlər. Bəzi dövlətlərdə ər-arvadın daşınmaz əmlakına münasibətdə istisnaya yol verilir və bu zaman əmlakın olduğu yerin qanunu (*lex rei sitae*) tətbiq edilir.

Ər-arvadın əmlak münasibətlərinə tətbiq edilən qanunun müəyyən edilməsi ilə əlaqədar əksər dövlətlərin qanunvericiliyində alternativ kollizion bağlanmalardan istifadə edilir. Bəzi dövlətlərin qanunvericiliyində isə onların sayı daha çoxdur. Bu mənada 1987-ci il İsveçrə «Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında» qanunun müvafiq norması maraq kəsb edir. Qeyd edilən qanunun 52 və 54-cü maddələrinə görə ər-arvadın əmlak münasibətlərinin rejimi onların seçdiyi hüquqa **(lex voluntatis)** əsasən müəyyən edilir. Əgər ər-arvad tətbiq ediləcək hüququ seçməyiblərsə, onda əmlak münasibətləri onların birgə yaşadığı yerin hüququ ilə, onların yaşayış yerləri fərqli olduqda isə, onların axıncı dəfə birgə yaşadıkları yerin hüququ ilə tənzimlənir. Ər-arvadın, ümumiyyətlə birgə yaşayış yeri olmayıbsa, onların birgə vətəndaşı olduğu dövlətin hüququ (**lex patriae**), axıncı da olmadıqda – İsveçrə hüququ tətbiq edilir.

28 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının yeni Ailə Məcəlləsində əvvəlkindən fərqli olaraq ər-arvadın əmlak münasibətlərinin kollizion-hüquqi tənzimi müəyyən edilmişdir. Ailə Məcəlləsinin 151-ci maddəsinə görə «ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələri ərazisində birgə yaşadıkları ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyənləşir, həmin ölkədə onların birgə

yaşayış yeri olmadıqda, ər-arvad axırıncı dəfə hansı ölkənin ərazisində birgə yaşayıblarsa, həmin ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Birgə yaşayış yeri olmayan ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının ərazisində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir». Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələrinə münasibətdə alternativ kollizion bağlanmalar nəzərdə tutulub. İlkin olaraq onların birgə yaşadıkları ölkənin qanunvericiliyi (**lex domicilii**), bu olmadıqda axırıncı dəfə ərazisində birgə yaşadıkları ölkənin qanunvericiliyinə, bu da olmadıqda işin Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli orqanların icraatında olduğu zaman Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə istinad edilməlidir (**lex fori**).

Yeni Ailə Məcəlləsi nikah müqaviləsi institutunun nəzərdə tutduğundan iradələrin muxtariyyatı (**lex voluntatis**) prinsipinə də istinad etmişdir. Məcəllənin 151-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə görə «ər-arvadın ümumi vətəndaşlığı və birgə yaşayış yerləri olmazsa, onların aliment tutulması barədə sazişdəki və ya nikah müqaviləsindəki hüquq və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi üçün tətbiq olunan qanunvericiliyi özləri seçə bilərlər». Ər-arvad belə razılıq əldə etməyiblərsə, aliment tutulması barədə sazişə və nikah müqaviləsinə Ailə Məcəlləsinin 151-ci maddəsinin 1-ci hissəsində nəzərdə tutulanlar tətbiq edilir. Sitat gətirilən normanın mətnindən göründüyü kimi tərəflər (ər-arvad) yalnız müəyyən çərçivəçində «iradələrin muxtariyyətinə» malikdirlər. Bunun üçün onların ümumi vətəndaşlığı və birgə yaşayış yerləri olmalıdır.

Ailə hüququnun digər məsələləri kimi ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak və əmlak münasibətlərində kollizion məsələlər Azərbaycan Respublikasının bağladığı hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə də öz həllini tapmışdır. Məsələn, 8 mart 1996-cı ildə imzalanmış Azərbaycan Respublikası ilə Gürcüstan arasında mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında Müqaviləyə görə ər-arvadın şəxsi münasibətləri ərazisində birgə yaşayış yeri olduqları Razılığa Gələn Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Ər-arvaddan biri Razılığa Gələn Tərəflərdən birinin ərazisində, digəri isə Razılığa Gələn

Tərəflərdən o birinin ərazisində yaşayırsa və ər-arvadın hər ikisi eyni vətəndaşlığa malikdirlərsə, onda onların şəxsi və əmlak xarakterli hüquq münasibətləri vətəndaşları olduqları Razılığa Gələn Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Ər-arvad vətəndaşlıq baxımından da ayrı-ayrı Razılığa Gələn Tərəflərə mənsubdurlarsa, onda onların sonuncu dəfə ərazisində birgə yaşadıqları Razılığa Gələn Tərəfin qanunvericiliyi, bu da olmadıqda isə, məhkəməsinə iddia təqdim edilən Razılığa Gələn Tərəfin qanunvericiliyi tətbiq edilir.

Analoji norma Azərbaycan Respublikasının bağladığı hüquqi yardım haqqında digər müqavilələrdə də öz əksini tapmışdır.

Təqdirə layiq haldır ki, Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində yetkinlik yaşına çatmış şəxslərin və başqa ailə üzvlərinin, o cümlədən ər-arvadın aliment vəzifələrinin tənzimlənməsi zamanı tətbiq edilən qanunvericiliklə bağlı kollizion norma müəyyən edilmişdir. Belə ki, Ailə Məcəlləsinin 154-cü maddəsinə görə ailə üzvlərinin aliment vəzifələri ərazisində birgə yaşadıqları ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilir. Birgə yaşayış yeri olmadıqda isə iddiaçının yaşadığı ölkənin qanunvericiliyi əsas götürülməlidir.

Təbii ki, belə situasiyalar zamanı ayrı-ayrı dövlətlərin vətəndaşları ailə-nikah münasibətlərinə girərkən səlahiyyətli hüquq normasının seçilməsilə bağlı kollizion məsələnin həlli mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Digər tərəfdən, ailə münasibətləri sferasında «yad qadını» qəbul etməmək ənənəsi dövlətləri bu sahədə maddi hüquq normalarının deyil, kollizion hüquq normalarının unifikasiya etməyə sövq etdirmişdir. Eyni zamanda, beynəlxalq xüsusi hüquqda «axsayan münasibətlər» kimi qiymətləndirilən vəziyyət xarici elementli ailə münasibətləri üçün daha xarakterikdir ki, onun da klassik nümunəsi «axsayan nikahlar» hesab edilir. Belə nigahlar bir dövlətdə tanınan, digərində isə tanınmayan nikahlara deyilir. Bütün bunlar hələ XIX əsrin axırlarından etibarən Haaqa konfransı çərçivəsində başlanan ailə-nikah münasibətləri sferasında kollizion hüquq normalarının unifikasiyası işini

sürətləndirmişdir. Həmin işin nəticəsi kimi 1902-1905-ci illər ərzində nikah haqqında ər-arvadın boşanma və məhkəmə yolu ilə ayrılması haqqında, ər-arvad arasında şəxsi və əmlak münasibətləri haqqında, yetkinlik yaşına çatmayanlar üzərində qəyyumluq və himayəçilik haqqında Haaqa konvensiyalarını qəbul edilmişdir. Həmin konvensiyalar hüquqi qüvvəyə minməsələr də onların meydana gəlməsi bu istiqamətdə aparılan sonrakı unifikasiya işinə mühüm təsir göstərmişdir. Bu sahədə XX əsrin 50-ci illərindən etibarən qəbul edilən Haaqa konvensiyalarından 1959-cu il uşaqların xeyrinə aliment öhdəliklərinə tətbiq edilən qanun haqqında, 1958-ci il uşaqlara münasibətdə aliment öhdəlikləri haqqında işlər üzrə qərarların tanınması və icrası haqqında, 1961-ci il yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə münasibətdə yurisdiksiya və tətbiq edilən hüquq haqqında, 1970-ci il boşanmanın və ər-arvadın məhkəmə yolu ilə ayrılması haqqında qərarın tanınması haqqında, 1973-cü il aliment öhdəliklərinə tətbiq edilən hüquq haqqında və s. konvensiyalarının adını çəkmək olar.

Bu istiqamətdə BMT çərçivəsində qəbul edilən universal müqavilələr də mövcuddur: 1957-ci il ərli qadının vətəndaşlığı haqqında Konvensiya, 1962-ci il nikaha daxil olmağa razılıq verilməsi, minimal nikah yaşı və nikahın qeydiyyatı haqqında Konvensiya, 1989-cu il uşaq hüquqları haqqında Konvensiya və s. bu sıradandır.

Çoxtərəfli müqavilələrlə yanaşı ailə hüququn unifikasiyası regional və ikitərəfli müqavilələrdə də öz əksini tapmışdır. Latin Amerikas regionunda qüvvədə olan Bustamant Məcəlləsi (1928-ci il) ailə hüququ sahəsində kollizion hüquq normalarının geniş spektrini nəzərdə tutmuşdur. Burada nikahın maddi və formal şərtləri, onun etibarsızlığı, atalığın müəyyən edilməsi, qohumların aliment öhdəlikləri, övladlığa gətirmə, qəyyumluq, emosipasiya və yetkinlik yaşına çatma, vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatı və s. məsələlərə münasibətdə səlahiyyətli hüququ müəyyən etmək üçün kollizion normalar təsbit edilmişdir.

Regional beynəlxalq müqavilə kimi xarakterizə olunan mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquq münasibətləri haqqında 1993-cü il

MDB Konvensiyasında işləri ilə əlaqədar 26-37-ci maddələri əhatə edən ayrıca bölmə nəzərdə tutulmuşdur. Əsasən kollizion normalarından ibarət olan Konvensiyanın qeyd edilən maddələrində nikahın bağlanması, ər-arvadın hüquq münasibətləri, nigahın xitam edilməsi, nikahın etibarsız hesab edilməsi, atalığın və ya analığın müəyyən edilməsi, valideynlərlə uşaqlar arasında hüquq münasibətləri, qəyyumluq və himayəçilik, övladlığa götürmə zamanı, habelə sadalanan məsələlər üzrə səlahiyyətli orqanları müəyyən edərkən tətbiq edilməli olan hüquqa aydınlıq gətirilir.

Konvensiyada ailə işləri ilə əlaqədar sadalanan məsələlər Azərbaycan Respublikasının bir sıra dövlətlərlə (Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, İran İslam Respublikası, Latviya, Rusiya Federasiyası, Gürcüstan və s.) bağlandığı **hüquqi yardım haqqında ikitərəfli müqavilələrdə** də özünün analoji həllini tapmışdır.

Ailə-nikah münasibətləri sferasında beynəlxalq səviyyədə maddi hüquq normaların müəyyən edilməsinin qeyri-mümkünlüyü, bu sahədə bütün dövlətlər üçün məcburi olan prinsiplərin formalaşmasına mane ola bilməmişdir. Həmin prinsiplər insan hüquqları sferasında mövcud olan universal beynəlxalq hüquqi aktlarda, xüsusən də 1948-ci il insan hüquqları haqqında ümumi Bəyənnamədə və 1966-cı il vətəndaşlıq və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq paktı təsbit edilmişdir. Bura aiddir: 1) yetkinlik yaşına çatmış bütün kişi və qadınların nikaha daxil olmaq və ailə qurmaq hüququna malik olmaları; 2) nikaha girmək hüququnun irqi, milli və dini əlamətlərə görə məhdudlaşdırılmasının yolverilməzliyi; 3) nikahın hər iki tərəfin azad və tam razılığı ilə bağlanması; 4) kişi və qadınların nikah bağlayarkən, nikahda olarkən və onu pozarkən eyni hüquqlardan istifadə etməsi; 5) cəmiyyətin təbii və əsas özəyi kimi ailənin cəmiyyət və dövoət tərəfindən müdafiə olunması; 6) uşaqların xüsusi müdafiə olunması.

Sadalanan prinsiplər dünyanın əksər dövlətləri tərəfindən qəbul edilmiş və milli və ailə qanunvericiliklərində, o cümlədən 28 dekabr 1999-cu il qəbul edilən və 1 iyun 2000-ci ildə qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində öz əksini tapmışdır.

Ailə hüququnun digər məsələlərində olduğu kimi uşaq hüquqlarının müdafiəsi ilə əlaqədar institutlarla bağlı milli qanunvericiliklərdə m.vcud olan məzmun fərqlərinin yaratdığı kollizion situasiyalar müvafiq beynəlxalq xüsusi hüquq normaları vasitəsilə həll edilir. Biz həmin institutların maddi-hüquqi məzmunu üzərində dayanmağa ehtiyac duymuruq. Çünki onlar beynəlxalq xüsusi hüququn predmetinə aid deyildir.

Beynəlxalq xüsusi hüquq çərçivəsində sadalanan məsələlər əsasən kollizion hüquqi metoddan istifadə edilməklə tənzimlənir ki, bundan ötrü də əksər dövlətlərin qanunvericiliyində xüsusi normalar nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində uşaqların mənafeyinin müdafiəsi ilə əlaqədar aşağıdakı məsələlər üzrə kollizion normalar müəyyən edilmişdir: **1) atalığın (analığın) müəyyənləşdirilməsi və buna dair mübahisə açılması; 2) valideyn və uşaqların hüquq və vəzifələri; 3) övladlığa götürmə.**

Ailə Məcəlləsinin 152-ci maddəsində **atalığın müəyyənləşdirilməsi** və buna dair mübahisə açılması ilə əlaqədar üç kollizion norma göstərilir. Birincisi, ilkin olaraq «**lex patriae**»-yə istinad edilir. «Atalığın (analığın) müəyyənləşdirilməsi və buna dair mübahisə açılması üçün uşağın anadan olmağa görə vətəndaşı sayıldığı ölkənin qanunvericiliyi tətbiq edilir».İkincisi, Respublika daxili məsələlərdə ikitərəfli qaydada Azərbaycan qanunvericiliyinə üstünlük verilir və bununla əlaqədar olaraq göstərilir ki, Azərbaycan respublikasının ərazisində atalığın (analığın) müəyyənləşdirilməsi və buna dair mübahisə açılması qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilir. Üçüncüsü, bu funksiyanın müəyyən şərtləri daxilində Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliyinin və ya konsulluq idarəsinin yerinə yetirə biləcəyinə istinad edilir. Həmin şərtlər sırasına aşağıdakılar aid edilir: Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə atalığın (analığın) müvafiq icra hakimiyyəti orqanında müəyyənləşdirilməsinə yol verilirsə; uşağın valideynləri Azərbaycan Respublikasında yaşamırlarsa; onlardan heç olmasa biri Azərbaycan

Respublikasının vətəndaşıdırsa.

Valideyn və uşaqların hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsinə münasibətdə də Ailə Məcəlləsində üç kollizion norma müəyyən edilib. Ailə Məcəlləsinin 153-cü maddəsində ifadə olunan həmin normaların sıra ardıcılığı aşağıdakı kimidir. İlkin olaraq **lex domicilii** prinsipi əsas götürülmüşdür: «Valideynlərin və uşaqların hüquq və vəzifələri, o cümlədən valideynlərin uşağı saxlamaq vəzifəsi onların birgə yaşadıkları ölkənin qanunvericiliyinə uyğun müəyyənləşdirilir». Digər iki kollizion norma birinciyə münasibətdə subsidiar xarakter daşıyır. Əgər birgə yaşayış yeri yoxdursa, onda həmin məsələ üzrə səlahiyyətli hüququ tapmaq üçün ikinci norma kimi uşağın vətəndaşı olduğu ölkənin qanunvericiliyinə istinad edilir. Üçüncü kollizion normanın tələbi isə uşağın daimi yaşadığı ölkənin qanunvericiliyinin tətbiqi imkanındır. Amma bu normanın iddiaçının tələbi ilə aliment öhdəliklərinə və valideynlərlə uşaqlar arasında digər münasibətlərə tətbiqinə yol verilə bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, axırıncı kollizion norma əvvəlkilərdən fərqli olaraq dispoitiv xarakter daşıyır və onun istinad etdiyi qanunvericiliyin tətbiqi üzərində dayanmaq məhkəmənin vəzifəsi deyil, hüququ kimi qiymətləndirilir.

Xarici elementli övladlığa götürmə məsələləri isə Ailə Məcəlləsinin 155-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Həmin maddədə müxtəlif kombinasiyalarda övladlığa götürmə məsələlərini tənzimləməkdən ötrü bir neçə norma öz əksinin tapmışdır. Maddənin birinci hissəsində Azərbaycan Respublikasının ərazisində övladlığa götürmə həyata keçirilən zaman tətbiq ediləcək qanun göstərilir. By zaman müəyyən edilmişdir ki, «Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən əzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla Azərbaycan Respublikasının ərazisində əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşağı övladlığa götürmə və ya övladlığa götürmənin ləğvi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçirilir». Normanın mətnindən göründüyü kimi bu qaydadan yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan hallar istisna təşkil edir. Bundan irəli gələrək Ailə Məcəlləsinin 155-ci

maddəsinin ikinci bəndimüəyyən etmişdir ki, əgər Azərbaycan Respublikasının ərazisində əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs tərəfindən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaq, övladlığa götürənin ölkəsinin (daimi yaşadığı ölkənin) qanunvericiliyinə uyğun olaraq övladlığa götürülərsə, onda həmin ölkənin qanunvericiliyi ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 117-119-cu və 122-124-cü maddələrin tələblərinə də əməl olunmalıdır. Qeyd edilən maddələrdə övladlığa götürülməsinə yol verilən uşaqların dairəsi, övladlığa götürmənin qaydası, övladlığa götürülən uşaqların və övladlığa götürməyi arzu edən şəxslərin uçotu, valideynlərin razılığı ilə və ya onsuz övladlığa götürmə, bir sözlə övladlığa götürmənin əsasları tənzimlənir. Deməli, qanunverici birtərəfli qaydada müəyyən edir ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisində Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaq övladlığa götürülən zaman hər bir halda övladlığa götürmə ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan əsas müddəalara əməl edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici vətəndaş olan uşaq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı tərəfindən övladlığa götürüldükdə isə qanunvericilikdə nəzərdə tutulan əsaslara riayət etməklə yanaşı, həm də uşağın qanuni nümayəndəsinin və uşağın vətəndaşı olduğu ölkənin səlahiyyətli orqanının, eləcə də həmin dövlətin qanunvericiliyi ilə tələb olunduqda – uşağın özünün razılığını almaq lazımdır. Əgər övladlığa götürmə nəticəsində uşağın Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilmiş hüquqları pozula bilərsə, onda övladlığa götürmə övladlığa götürənin vətəndaşlığından asılı olmayaraq həyata keçirilə bilməz, həyata keçirilmiş övladlığa götürmə isə məhkəmə qaydasında ləğv olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaq xaricdə övladlığa götürülərsə, belə övladlığa götürmə o şərtlə Azərbaycan Respublikasında etibarlı hesab edilir ki, buna Azərbaycan Respublikasında müəyyən olunmuş qaydada əvvəlcədən müvafiq icazə alınsın.

Beynəlxalq xüsusi hüquqda vərəsəliyin kollizion məsələləri

Beynəlxalq xarakterli vərəsəlik münasibətləri əhalinin miqrasiyası nəticəsində yaranır. Planetimizdə getdikcə sürətlənən integrasiya prosesləri və bunun nəticəsi kimi dövlətlər arasında meydana gələn gediş-gəlişin sadələşdirilmiş forması əhalinin miqrasiyasını asanlaşdırmışdır. Dünyada əhalinin miqrasiya prosesi xüsusilə XIX əsrin axırları – XX əsrin əvvəllərində daha güclü olmuşdur. Bu səbəbdəndir ki, XX əsrin ortalarında beynəlxalq xarakterli vərəsəlik işlərinin sayı xeyli artmışdır.

XX əsrin 60-70-ci illərində əhalinin Avropanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin miqrasiyası artmışdır. Orta hesabla bu ölkələrə hər il 5-8 milyon şəxs gəlmişdir.

Beynəlxalq təsərrüfat əlaqələrinin dərinləşməsi, müasir dünya təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsi, xarici işgüzar əməkdaşlığın genişlənməsi, integrasiya proseslərinin sürətləndiriləmsi şəraitində və nəhayət genişlənən qloballaşma dövründə son zamanlar əhalinin miqrasiyası genişləmişdir: daim yaşamaq, işləmək, təhsil almaq, sahibkarlıq, kommersiya, işgüzar, biznes fəaliyyəti və digər fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün milyonlarla insan bir ölkədən digərinə köçürlər. Digər tərəfdən XX əsrin axırları – XXI əsrin əvvəlləri müharibələrlə, hərbi və mülki münaqişələrlə, siyasi hadisələrlə, separatizm halları ilə və s. müşayiət olunur ki, bunlar nəticəsində əhalinin miqrasiyası kəskin sürətdə güclənmişdir.

Təbii ki, əhalinin miqrasiyası nəticəsində başqa ölkələrə köçən şəxslər əvvəl yaşadıkları ölkədə qohumlara malik olurlar ki, həmin qohumlar onların həm **qanun üzrə** vərəsələri, həm də **vəsiyyət üzrə** vərəsələri sırasına daxil ola bilərlər: miqrasiya prosesi onlar arasında qohumluq əlaqələrinin pozulmasına və ləğv edilməsinə səbəb olmur. Əlbəttə, bu kimi hallarda beynəlxalq xarakterli vərəsəlik münasibətlərinin yaranması daha geniş xarakter alır. Bu isə öz növbəsində beynəlxalq xüsusi hüququn əsas institutlarından biri olan vərəsəlik hüququnun rolunu və əhəmiyyətini artırır.

Vərəsəlik hüququ istənilən ölkənin mülki hüququnun tərkib hissələrindən (yarımsahələrindən) biridir. Onun köməyi ilə vərəsəlik münasibətləri tənzimlənir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin “Vərəsəlik hüququ” adlı 10-cu bölməsində ifadə olunan normalar (1133-1325-ci maddələr) bütövlükdə vərəsəlik

hüququnun tənzimlənməsinə həsr olunmuşdur.

Vərəsəlik dedikdə, ölmüş şəxsin əmlak və bəzi şəxsi qeyr-əmlak hüquqlarının və vəzifələrinin qanunda nəzərdə tutulan qaydada başqa şəxsə (şəxslərə), yəni vərəsəyə (vərəsələrə) keçməsi başa düşülür.

Vərəsəlik hüququ həm də beynəlxalq xüsusi hüququn tərkib hissəsi-institutu sayılır. **Beynəlxalq xüsusi hüququn institutu kimi vərəsəlik hüququ** dedikdə, beynəlxalq xarakterli vərəsəlik münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu başa düşülür. Məhz beynəlxalq xarakterli vərəsəlik münasibətləri həmin institutun hüquqi tənzimləmə predmetini təşkil edir. Bəs beynəlxalq xarakterli vərəsəlik münasibətləri dedikdə biz, nə başa düşürük?

Beynəlxalq xarakterli vərəsəlik münasibətləri odur ki, bu münasibətlərin tərkibində xarici (beynəlxalq) element iştirak edir. Məhz bu elementin sayəsində vərəsəlik münasibətləri bir dövlətin hüddudlarından kənara çıxaraq beynəlxalq xarakter alır və vərəsəlik hüququ institutunun hüquqi tənzimləmə predmetinə daxil olur.

Bir qayda olaraq, beynəlxalq xarakterli vərəsəlik münasibətlərində hansı struktur elementinə aid edilməsindən asılı olaraq üç əsas qrupa bölünür.

Birinci qrup xarici element **vərəsəlik münasibətinin obyektinə** aiddir. Miras əmlak vərəsəlik münasibətlərinin obyektidir; əgər o, yəni **miras əmlak başqa dövlətin ərazisində olarsa**, onda vərəsəlik münasibətləri beynəlxalq xarakter alır; bu zaman xarici elementli vərəsəlik münasibətləri yaranır. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı xarici ölkənin birində yaşayış evi alır. O, ömrünü başa vuraraq ölür; belə halda xarici elementli vərəsəlik münasibəti yaranır.

İkinci qrup xarici element **miras qoyana və vərəsəyə (vərəsələrə)** aiddir. Belə ki, əgər miras qoyan və vərəsə (vərəsələr) müxtəlif dövlətlərin vətəndaşları olarsa, onda xarici elementli vərəsəlik münasibətləri yaranır. Məsələn, ABŞ vətəndaşı öz əmlakını Azərbaycan Respublikasının vətəndaşına (qohumuna) vəsiyyəət edir. Vəsiyyəət edən şəxs öldükdə, beynəlxalq xarakterli vərəsəlik münasibəti yaranır.

Üçüncü xarici element **vərəsəlik münasibətinin yaranmasına (mirasın açılmasına) səbəb olan hüquqi fakta**, yəni miras qoyanın ölümünə aiddir. Belə ki, miras qoyan xarici dövlət ərazisində ölərsə, miras açılır, yəni vərəsəlik hüquq münasibəti yaranır; bu, beynəlxalq xarakterli vərəsəlik münasibətidir.

Hər üç element vərəsəlik münasibətinin tərkibində eyni vaxtda iştirak edə bilər.

Məsələn, ABŞ vətəndaşı İsveçrə bankında öz adına olan əlaməti Azərbaycan Respublikasının vətəndaşına vəsiyyət edir; o, Varşava şəhərində dünyasını dəyişir.

Hər bir dövlət beynəlxalq xarakterli vərəsəlik münasibətlərinin kollizion tənzimlənməsi qaydasını özü müəyyən edir. Buna görə də **ayrı-ayrı ölkələrdə həmin münasibətlərinin kollizion tənzimlənməsi eyni deyildir.**

Belə bir vəziyyətin doğurduğu çoxsaylı problemlərdən biri də xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin hüquqi tənzimidir. Xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin hüquqi tənzimi bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Bu hər şeydən əvvəl, milli qanunvericiliklərdə nəzərdə tutulan vərəsəlik hüquq normalarının məzmun baxımından müxtəlifliyi ilə əlaqədardır. Belə ki, qanuna və vəsiyyətnaməyə görə vərəsələrin dairəsi, miras qalan əmlakın bölgü sistemi, daşınar və daşınmaz əmlakın hüquqi statusu, vəsiyyətnamənin formasına irəli sürülən tələblər və digər bu kimi məsələlər dövlətdaxili qanunvericiliklərdə müxtəlif qaydada interpretasiya edilir. Bu da xarici elementli vərəsəlik münasibətləri zamanı müvafiq qanunların kolliziyasına gətirib çıxarır.

Məlumdur ki, ölmüş şəxsin əmlakı başqa şəxslərə **qanun üzrə və ya vəsiyyət üzrə** və ya hər iki əsasla keçir. Qanun üzrə vərəsəlik zamanı vərəsələr miras qoyanın öldüyü məqamda sağ olmuş şəxslər, habelə miras qoyanın ölümündən sonra doğulmuş uşaqları ola bilərlər. Qanun üzrə vərəsələrin dairəsi və onların vərəsəliyə çağırılması qaydası milli qanunvericiliklərdə müxtəlif qaydada həll edilir. Məsələn, Fransa qanunvericiliyi qanuni vərəsələri dərəcəyə bölür. Birinci dərəcəyə uşaqlar, nəvələr və nikahdankənar uşaqlar aid edilir. miras qoyanın valideynləri, qardaş və bacıları ikinci dərəcəyə daxildir. Yüksələn xətt üzrə qohumlar (dədə, nənə, baba və s.) üçüncü dərəcəli hesab edilir. Altı arxa yanakı qohumlar isə (əmi oğlu, əmi qızı və s.) dördüncü dərəcəlidir.

Böyük Britaniyada qüvvədə olan qanunvericiliyə görə qanuni vərəsəlik hüququ birinci növbədə bir yerdə yaşamış ər və ya arvada məxsusdur. O olmadıqda ənənə xətt üzrə qohumlar (uşaqlar, nəvələr və s.) ikinci növbədə vərəsə kimi çağırılırlar. Digər qohumlar isə vərəsə kimi üçüncü növbədə çağırıla bilərlər.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi isə qanun üzrə vərəsələri beş növbəyə bölür. Birinci növbədə ölənin uşaqları, miras qoyanın ölümündən sonra doğulmuş uşaq, arvad (ər), valideynlər (övladlığa götürənlər) vərəsəliyə çağırılır. Bu sıraya həm də müəyyən şərtlərlə övladlığa götürülən və onun övladları aid edilir. İkinci növbəyə ölənin bacıları və qardaşları daxildir.

Üçüncü növbədə həm ana tərəfdən, həm də ata tərəfdən nənə və baba, nənənin anası və atası, babanın anası və atası dururlar. Dördüncü növbədə xalalar və bibilər, dayılar və əmilər, nəhayət beşinci növbədə xala uşaqları və bibi uşaqları, dayı uşaqları və əmi uşaqları, onlar sağ olmadıqda isə onların uşaqları çağırılır. Əvvəlki növbənin vərəsələrindən, heç olmasa, birinin mövcudluğu sonrakı növbənin vərəsəliyini istisna edir.

Göründüyü kimi, misal kimi gətirilən ölkələrin qanunvericiliklərində qanun üzrə vərəsələrin vərəsəliyə çağırılma növbəliyi ilə bağlı ciddi fərqlər mövcuddur. Belə ki, Fransa qanunvericiliyinə görə bir yerdə yaşamış ər (arvad) bütün növbə üzrə vərəsələr vərəsəlikdən imtina etdikdə və ya olmadıqda vərəsəliyə və ya iddia edə bilər. Böyük Britaniya qanunvericiliyinə görə bir yerdə yaşamış ər (arvad) ilk növbədə çağırılır. Azərbaycan qanunvericiliyinə də əri (arvadı) birinci növbə vərəsə hesab edir, lakin o, bu sırada tək deyildir.

Milli qanunvericiliklər arasında fərq vəsiyyəət üzrə vərəsəlik zamanı da özünü göstərir. Fiziki şəxs ölməsi halı üçün öz əmlakını və ya onun bir hissəsini həm vərəsələr sırasından, həm də kənar adamlar sırasından bir və ya bir neçə şəxsə qoya bilər. Təbii ki, öz hərəkətləri barədə şüurlu mühakimə yürüdə bilən və öz iradəsini aydın ifadə edə bilənq yetkinlik yaşına çatmış fəaliyyətli şəxs vəsiyyətnaməni tərtib edə bilər.

Milli qanunvericiliklərdə vəsiyyətnamənin forması ilə bağlı ciddi tələblər irəli sürülür. Həmin tələblərə riayət etməmə tərtib edilmiş vəsiyyətnamənin etibarsızlığına səbəb olur.

Dünya ölkələrinin qanunvericilik praktikasını xarici elementli vərəsəlik münasibətinin kollizion tənzimlənməsi üçün **üç əsas kollizion prinsip** nəzərdə tutur. Bu prinsiplərin vasitə və köməyi ilə vərəsəliyin kollizion məsələləri həll olunur. Xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin həlli üçün ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlif kollizion prinsiplərin tətbiq edilməsi konkret vərəsəlik işlərinin tənzimlənməsində hüquqi və praktiki çətinlik yaradır.

Şəxsi qanun (lex personalis) xarici elementli vərəsəlik münasibətlərini tənzimləməkdən öyrü dünya praktikasının tanıdığı əsas kollizion prinsiplərdən biridir. Söhbət miras qoyanın şəxsi qanunundan gedir. əvvəllər qeyd etdiyimiz kimi, bu kollizion prinsipin iki variantı (növu) vardır: vətəndaşlıq qanunu (**lex patriae**), yəni şəxsin vətəndaşı olduğu ölkənin qanunu kollizion prinsipi; şəxsin yaşadığı yerin qanunu

kollizion prinsipi (**lex domicilii**). Almaniya, Yaponiya, İtaliya, Yunanıstan, Portuqaliya, Polşa, Çexiya, Slovakiya, Avstriya, Macarıstan, bir sözlə, kontinental Avropa dövlətlərinin əksəriyyətinin və digər ölkələrin (Misir, Suriya) qanunvericiliyi **miras qoyan şəxsin vətəndaşı olduğu ölkənin qanunu** kollizion prinsipindən çıxış edir; həmin prinsipə görə, vərəsəlik üzrə münasibətlər (miras əmlakın taleyi) miras qoyanın vətəndaşı olduğu ölkənin qanunu ilə müəyyən edilir. Özü də bu kollizion prinsip vahid olub, miras əmlakla bütövlükdə, yəni **həm daşınar əmlakın vərəsəliyinə, həm də daşınmaz əmlakın vərəsəliyinə tətbiq edilir**. Başqa sözlə desək, həmin kollizion prinsipdən daşınar əmlakla, həm də daşınmaz əmlakla bağlı vərəsəlik münasibətlərini tənzimləmək üçün istifadə olunur; bu ölkələrdə daşınmaz əmlakın vərəsəliyinə bir kollizion prinsip, daşınar əmlakın vərəsəliyinə isə başqa kollizion prinsip tətbiq edilmir; həmin ölkələrdə daşınar və daşınmaz əmlakın vərəsəliyi üzrə münasibətlərin kollizion-hüquqi tənzimlənməsi bir-birindən fərqləndirilmir. Göstərilən ölkələrdə həm miras əmlak vahiddir, həm də ona tətbiq edilən kollizion prinsip; ölənə əmlakına bütövlükdə vahid qanun tətbiq edilir.

Miras əmlakın olduğu yerin qanunu (lex rei sitae) vərəsəlik münasibətlərini kollizion tənzimləmək üçün dünya praktikasının tətbiq etdiyi digər əsas kollizion prinsipdir. Bu prinsipdən istifadə olunması ABŞ, İngiltərə ingilis-amerikan hüquq sisteminə daxil olan digər ölkələrin, habelə Fransa, RF, Çin, Belçika və Rumıniya kimi ölkələrin qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuşdur. Elə buradaca dərhal qeyd etməliyik ki, **göstərdiyimiz prinsip yalnız daşınmaz əmlakla bağlı vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq edilir**. Belə ki, daşınmaz əmlakla bağlı vərəsəlik münasibətləri (daşınmaz miras əmlakın taleyi) həmin əmlakın olduğu yerin (ölkənin) qanunu ilə müəyyən edilir.

O ki qaldı daşınar əmlakla bağlı olan vərəsəlik münasibətlərinin kollizion tənzimlənməsinə, qeyd etməliyik ki, həmin münasibətlərə göstərdiyimiz ölkələrdə “miras əmlakın olduğu yerin qanunu” kollizion prinsipi tətbiq edilmir; bu münasibətləri tənzimləməkdən ötrü miras qoyanın şəxsi qanunu kollizion prinsipindən digər variantı olan **“miras qoyanın yaşayış yerinin qanunu” bağlama formulundan** (kollizion prinsipindən) istifadə olunur; Rumıniyada isə vətəndaşlıq qanunu (miras qoyanın vətəndaşı olduğu ölkənin qanunu) tətbiq edilir.

Beləliklə, ingilis-amerikan hüquq sisteminə daxil olan dövlətlərdə və digər ölkələrdə **miras əmlakla onun daşınar və ya daşınmaz əmlak olmasından asılı olaraq iki müxtəlif kollizion prinsip tətbiq olunur**. Belə ki, daşınar və daşınmaz əmlakın

vərəsəliyi ayrı-ayrı kollizion prinsiplər əsasında tənzimlənir. Bu isə o deməkdir ki, həmin ölkələrdə daşınar və daşınmaz əmlakın kollizion tənzimlənməsi bir-birindən fərqlənir; bu ölkələrdə nə kollizion prinsip vahiddir, nə də onun tətbiq edildiyi miras. Bunun nəticəsində iki növ əmlakın vərəsəliyi kollizion tənzimlənməsində fərq yaranır.

Miras qoyanın öldüyü yerin qanunu vərəsəlik sahəsində kollizion məsələni həll etmək üçün dünya praktikasının istifadə etdiyi üçüncü kollizion prinsipidir. Çox məhdud sayda ölkələrin qanunvericiliyi bu prinsipdən çıxış edir. Həmin prinsipə görə, vərəsəlik münasibətləri miras qoyan şəxsin öldüyü ölkənin qanunu ilə müəyyən edilir.

Müasir hüquq sistemlərinin əksəriyyəti miras əmlakı (həm daşınar, həm də daşınmaz əmlakı) bütövlükdə bircə qanuna tabe edir; yeganə fərq ondadır ki, onların biri vərəsəliyi “lex domisilii”yə, digəri isə “lex patriae”ya tabe etdirir.

Vərəsəliyin statutu dedikdə, xarici elementli vərəsəlik münasibətlərini tənzimləyən və kollizion normalar əsasında müəyyənləşdirilən qanun başa düşülür. Xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinə hansı ölkənin qanunu (bu qanun kollizion normanın köməyi ilə seçilir və müəyyənləşdirilir) tətbiq edilsə, o ölkənin də qanunu vərəsəliyin statuyu sayılır. Vərəsəliyin statutu kollizion normanın bağlaması (kollizion prinsip) ilə müəyyən edilir.

Dünya ölkələrinin əksəriyyətinin qanunvericiliyə görə, miras qoyanın şəxsi qanunu (vətəndaşlıq qanunu və ya yaşayış yerinin qanunu) vərəsəliyin statutunu müəyyənləşdirən yeganə və ya əsas bağlama (kollizion prinsip) sayılır. Bir sıra ölkələrinin qanunvericiliyinə görə isə vərəsəliyin statutu miras əmlakın olduğu yerin qanunu kimi bağlama (kollizion prinsip) əsasında müəyyən edilir.

Vərəsəliyin statutunun tətbiq sahəsi haqqında nə demək olar? Hər şeydən əvvəl, qeyd edək ki, vərəsəliyin statutunun tətbiq sahəsi dedikdə, vərəsəliyə tətbiq edilən qanunun (yəni vərəsəliyin statutunun) vərəsəliklə bağlı hansı məsələləri tənzimləməsi başa düşülür. Vərəsəliyin statutu ilə vərəsəliklə bağlı olan aşağıdakı məsələlər həll edilir:

- vərəsəliyin əsasları (qanun; vəsiyyət; vərəsəlik haqqında müqavilə);
- miras əmlakın tərkibi (hansı əmlak növləri vərəsəlik qaydasında keçə bilər);
- vərəsələrin dairəsi (vərəsə ola bilən şəxslərin dairəsi);
- mirasın açılma yeri və vaxtı (miras nə vaxt və hansı yerdə açılmış sayılır);
- miras əmlakın bölüşdürülməsi qaydası;
- şəxsin vəsiyyətnamə tərtib etmək və ləğv etmək qabiliyyəti; vəsiyyətnamənin növləri;

- daşınar və daşınmaz əmlakın vərəsəliyi;
- vərəsəsiz əmlakın dövlətə keçməsi və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, vərəsəlik statutu ayrı-ayrı ölkələrdə eyni deyildir. Belə ki, vərəsəlik sahəsində müxtəlif ölkələrin daxili qanunvericiliyi bir-birindən xeyli dərəcədə fərqlənir. Bu, onunla izah edilir ki, hər bir ölkənin vərəsəlik qanunvericiliyi cəmiyyətdəki milli-tarixi ənənələrlə, əxlaqi-mənəvi təsəvvürlərlə, ailə-məişət adətləri və dini amillərlə sıx surətdə bağlıdır. Belə hal, əlbəttə, beynəlxalq xarakterli ayrı-ayrı konkret vərəsəlik işlərinin (münasibətlərinin) həllini xeyli dərəcədə çətinləşdirir.

Əlbəttə, istər vərəsəlik münasibətlərinin məzmun baxımından hüquqi tənzimi, istərsə də vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq edilən hüquqla bağlı ayrı-ayrı milli qanunvericiliklərdə nəzərdə tutulan normaların bir-birindən fərqlənməsi təcrübədə bir sıra çətinliklərin meydana çıxmasına səbəb olur. Xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin hüquqi tənzimi ilə bağlı belə fərqli məqamların aradan qaldırılması yalnız dövlətlərarası beynəlxalq müqavilələr bağlanmaqla bağlıdır.

Xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi

Xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin kollizion tənzimlənməsi, adətən, **dövlətlərin daxili qanunvericiliyi** əsasında həyata keçirilir. Vərəsəliyin kollizion məsələləri əsasən və başlıca olaraq məhz dövlətlərin daxili vərəsəlik qanunvericiliyinin köməyi ilə həll olunur.

Bununla yanaşı, xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin tənzimlənməsində **beynəlxalq müqavilələrin rolunu** da qeyd etmək lazımdır. Bu müqavilələr vərəsəlik münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinə müəyyən təsir göstərir.

Vərəsəliyin beynəlxalq müqavilələr əsasında hüquqi tənzimlənməsinin bir neçə xüsusiyyəti vardır.

Birinci xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, **vərəsəliyin yalnız ayrı-ayrı tərəflərinə toxunana çoxtərəfli beynəlxalq konvensiyalar** qəbul edilmişdir. Belə ki, vərəsəliyə həsr olunan çoxtərəfli beynəlxalq konvensiyalar ancaq onunla bağlı bu və ya digər məsələləri tənzimləyir.

İkincisi beynəlxalq konvensiyalar əsasən və başlıca olaraq **vərəsəliyin kollizion məsələlərini tənzimləyir**. Yalnız bircə müqavilə (Vaşinqton konvensiyası) **vərəsəlik**

hüququnun bəzi maddi normalarını beynəlxalq – hüquqi unifikasiya edir. Amma buna baxmayaraq, vərəsəlik hüquq normaları indiyə kimi, demək olar ki, **universal səviyyədə beynəlxalq – hüquqi unifikasiya olunmamışdır.** Başqa sözlə desək, vərəsəlik hüququna münasibətdə mükəmməl şəkildə **beynəlxalq unifikasiya həyata keçirilməmişdir;** bu günə kimi o, bütövlükdə unifikasiyalaşdırılmamış sahə kimi qalmaqda davam edir. Bu, onunla izah edilir ki, istənilən cəmiyyətdə vərəsəlik konservativ sfera sayılır. Başqa sözlə desək, vərəsəliyə konvervatizm (mühafizəkarlıq) kimi xüsusiyyət xasdır ki, bu xüsusiyyət əxlaqi təsəvvürlərlə, milli tarixi ənənələrlə və ailə-məişət amilləri ilə sıx surətdə bağlıdır; bu sahədə tarixi, milli, dini, ailə və digər faktlar mühüm rol oynayır. Belə hallar, əlbəttə, vərəsəlik hüququnun beynəlxalq – hüquqi unifikasiyasını çətinləşdirir. Odur ki, dövlətlər vərəsəlik məsələlərini **ikiterəfli və regional beynəlxalq müqavilələr** bağlamaq yolu ilə həll edilir. Vərəsəlik hüququ məhz ikitərəfli və regional səviyyədə, əsasən də kollizion normalarla unifikasiyalaşdırılmışdır.

İndi də vərəsəlik məsələlərinə həsr olunan beynəlxalq müqavilələrin əsas cəhətləri ilə tanış olaq.

Vəsiyyətnamə formasına aid olan qanunların kollizioyası haqqında Haaqa konvensiyası Konvensiya 5 oktyabr 1961- ci il tarixində qəbul edilmişdir. 30-a yaxın dövlət onun üzvüdür. Avstriya, Almaniya, Fransa, İsveçrə, Yaponiya, Polşa, Böyük Britaniya və digər ölkələr konvesiyanın iştirakçısıdır. Azərbaycan Respublikası konvensiyada iştirak etmir. Lakin konvensiya vərəsənin, miras qoyanın və digər maraqlı şəxslərin iştirakçı dövlətlərin vətəndaşı olmasından asılı olmayaraq tətbiq edilir.

Konvensiya **vəsiyyətnamənin forması ilə bağlı məsələni** həll etmək məqsədinə xidmət edir. O, forma baxımından vəsiyyətnamənin etibarlı olması şərtini müəyyənləşdirir. Belə ki, konvensiyaya görə, əgər vəsiyyətnamə aşağıdakı alternativ ölkə qanunlarından birinə uyğun şəkildə tərtib edilərsə, **etibarlı sayılır:**

- vəsiyyətnamənin tərtib edildiyi yerin (ölkənin) qanunu;
- vəsiyyət edənin vətəndaşı olduğu yerin (ölkənin) qanunu;
- vəsiyyət edənin axırınıcı yaşadığı yerin (ölkənin) qanunu;
- vəsiyyət edənin, adətən, yaşadığı yerin (ölkənin) qanunu.

Daşınmaz əmlakın vəsiyyət edilməsi zamanı vəsiyyətnamənin həmin əmlakın yerləşdiyi ölkənin qanununa uyğun şəkildə tətbiq ediləsi tələb olunur. əgər bu şərtə əməl olunarsa, tətbiq olunmuş vəsiyyətnamə etibarlı sayılır.

Beynəlxalq vəsiyyətnamənin formasına aid birtipli qanun haqqında Vaşinqton konvensiyası Konvensiya 26 oktyabr 1973-cü il tarixində Vaşinqton şəhərində imzalanmışdır. **Konvensiya indiyə kimi qüvvəyə minməmişdir.** Ona görə ki, konvensiyanın qüvvəyə minməsi üçün onda beş dövlətin iştirak etməsi tələb olunur. SSRİ konvensiyanı imzalasa da (1074), sonradan onu ratifikasiya etməmişdir. **Azərbaycan Respublikası konvensiyanın iştirakçısı deyildir.**

Vaşinqton konvensiyası **vərəsəlik hüququnun maddi normalarını universal unifikasiya edən yeganə müqavilədir.** Bundan başqa, indiyə kimi vərəsəlik sahəsində hər hansı maddi-hüquqi beynəlxalq unifikasiya sənədi qəbul edilməmişdir. Belə ki, Vaşinqton konvensiyasında vəsiyyətnamənin formasını tənzimləyən unifikasiyalasdırılmış maddi-hüquqi normaları müəyyən olunur. Konvensiya beynəlxalq vəsiyyətnamənin vahid formasını nəzərdə tutur.

Konvensiya vəsiyyətnamənin tərtib olunması qaydasını müəyyənləşdirən normalar nəzərdə tutur. Bu normalara görə, vəsiyyət edən şəxs vəsiyyətnaməni öz əli ilə yazıb imzalamalıdır. Konvensiya vəsiyyətnamənin başqa şəxs tərəfindən imzalanmasına yol verir. Belə ki, əgər vəsiyyət edən hər hansı səbəbdən vəsiyyətnaməni imzalaya bilmirsə, onun xahişi ilə başqa şəxs imzalaya bilər. O, vəsiyyətnamənin hansı şəxs tərəfindən imzalanmasını göstərməlidir.

Konvensiya tərtib edilmiş **vəsiyyətnamənin sonradan dəyişdirilməsinə və ya ləğv olunmasına yol verir.** Belə ki, vəsiyyət edən istənilən vaxt heç bir səbəb göstərmədən tərtib etdiyi vəsiyyətnaməni dəyişdirə və ya ləğv edə bilər.

Xaricdəki miras əmlakın idarə olunması barədə Haaqa konvensiyası ilk növbədə onu qeyd edək ki, bu konvensiya hərdən belə adlanır: miras əmlakın beynəlxalq idarə olunması haqqında konvensiya. Konvensiya 20 oktyabr 1973-cü il tarixində imzalanmışdır. Lazımi sayda dövlətlər tərəfindən ratifikasiya olunmadığına görə konvensiya indiyə kimi qüvvəyə minməmişdir.

Konvensiya xarici dövlət ərazisində miras əmlakın qorunması və idarə olunması məqsədinə xidmət edir. Bundan ötrü o, beynəlxalq sertifikat kimi hüquqi vasitədən istifadə edilməsini nəzərdə tutur. Xaricdəki miras əmlak məhz həmin vasitənin köməyi ilə beynəlxalq səviyyədə idarə olunur. Beynəlxalq sertifikat xaricdəki miras əmlakı idarə edən şəxsi müəyyənləşdirən sənəddir. Həmin sənədin sahibi onu təqdim etməklə miras əmlak barəsində istənilən müdafiə və təxirəsalınmaz tədbirlər görə bilər.

Beynəlxalq sertifikat miras əmlakın tərkibi haqqında informasiya toplamağa, miras əmlakın həcmi müəyyənləşdirməyə, miras qoyanın borclarını ödəmək məqsədilə miras əmlakın ən sərfəli satış qiymətinin təyin edilməsinə və digər məsələlərin həllinə imkan verir.

Daşınmaz əmlakın vərəsəliyinə tətbiq edilməli hüquq haqqında Haaqa konvensiyası

Konvensiya 1 avqust 1989-cu il tarixində qəbul olunmuşdur. O, universal xarakterli çoxtərəfli beynəlxalq müqavilə sayılır. Özü də bu konvensiya məzmun baxımından Haaqa konvensiyasına (1961) yaxındır; onlar arasında elə də böyük prinsipial fərqlər yoxdur. 1961-ci il Haaqa konvensiyası kimi, bu konvensiya da daşınmaz əmlakın vərəsəliyi dahəsində alternativ ölkə qanunlarından birinin seçilməsinə imkan verir.

Vərəsəlik hüququnun regional unifikasiyası.

Qeyd etdik ki, vərəsəlik hüququ regional səviyyədə unifikasiya edilmişdir. Özü də regional səviyyədə əsasən vərəsəlik haqqında kollizion normalar unifikasiyalasdırılmışdır. **Bustamante Məcəlləsi (1928)** və ya **Havana konvensiyası** özündə məhz belə normalar (vərəsəliyə aid unifikasiyalasdırılmışdır kollizion normalar) nəzərdə tutan əsas regional beynəlxalq müqavilə sayılır; bu müqavilə regional unifikasiya sənədidir. Buradakı 20 maddə (144-163) vərəsəlik məsələrinə həsr edilmişdir. Bustamante Məcəlləsi **miras qoyanın şəxsi qanunu** kimi vahid kollizion prinsipdən çıxış edir ki, bu prinsip əsasında həm daşınar əşyanın vərəsəliyinin kollizion məsələləri həll edilir. Buna görə də Bustamante Məcəlləsi əsasən vərəsəlik hüququnun **regional səviyyədə beynəlxalq kollizion – hüquqi unifikasiya**dır.

MDB ölkələri arasında hüquqi yardım haqqında bağlanmış çoxtərəfli **Minsk konvensiyası** da vərəsəlik hüququnu **regional səviyyədə beynəlxalq kollizion – hüquqi unifikasiya edir**. Konvensiyanın ayrıca bir hissəsi – 5-ci hissə (44-50-ci maddələr) bütövlükdə vərəsəlik münasibətlərinin tənzimlənməsinə həsr edilmişdir. Konvensiya daşınar və daşınmaz əmlakın vərəsəliyinin kollizion tənzimlənməsini bir-birindən fərqləndirir. Belə ki, konvensiyaya görə, daşınmaz əmlakın vərəsəliyi həmin əmlakın ərazisində olduğu dövlətin qanunvericiliyi (**lex rei sitae**), digər əşyanın vərəsəliyi isə miras qoyanın ərazisində axırı yaşayış yerinin malik olduğu dövlətin qanunvericiliyi (**lex domisilii**) ilə müəyyən edilir.

İkitərəfli Müqavilələr.

Bir sıra dövlətlərin imzaladığı ikitərəfli müqavilələrdə xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin tənzimlənməsi ilə əlaqədar müəyyən normalar öz əksini tapmışdır.

Həmin müqavilələri məzmununa görə iki qrupa bölmək olar: **1) hüquqi yardım haqqında müqavilələr; 2) konsul konvensiyaları.**

Dövlətlərin bağladığı hüquqi yardım haqqında müqavilələrin tam əksəriyyətində xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin tənzimlənməsinə xüsusi diqqət verilir. Həmin konvensiyalarda vərəsəlik hüququ ilə bağlı aşağıdakı məsələlər nəzərdə tutulmuşdur:

Birincisi, Razılığa Gələn Tərəflər öz aralarında vərəsəlik işlərində **bərabərlik prinsipini** üstün tuturlar. Bu prinsipə görə Razılığa Gələn Tərəflərdən birinin vətəndaşları digər Razılığa Gələn Tərəfin ərazisində olan əmlaka vəsiyyət tərtib etmək və ya ləğv etmək qabiliyyətinə və orada həyata keçirilməli olan hüquqlara. Habelə vərəsəlik üzrə əmlak və hüquqların əldə edilməsi qabiliyyətinə münasibətdə digər Razılığa Gələn Tərəfin vətəndaşlarına bərabər tutulurlar. Əmlak və hüquqlar onlara həmin Razılığa Gələn Tərəfin öz vətəndaşları üçün müəyyən edilmiş şərtlərlə keçir.

İkincisi, həmin konvensiyalarda vərəsəlik hüquqlarının realizə olunması ilə bağlı **tətbiq edilməli olan hüquq** müəyyən edilmişdir. Bu zaman daşınar və daşınmaz əmlakın hüquqi statusu fərqləndirilir. Daşınar əmlak üzərində vərəsəlik hüququ mipas qoyanın vəfat edərkən vətəndaşı olduğu Razılığa Gələn Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Daşınmaz əmlak üzərində vərəsəlik hüququ isə əmlakın yerləşdiyi ölkənin qanunvericiliyi ilə tənzim edilir. Miras qalmış əmlakın daşınar, yaxud daşınmaz sayılması məsələsi də əmlakın yerləşdiyi ölkənin qanunvericiliyinə müvafiq surətdə həll edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, daşınar əmlakla əlaqədar bəzi müqavilələrdə (məsələn, Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında 22 dekabr 1992-ci ildə bağlanmış mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquq münasibətləri haqqında Müqavilə və ya 23 oktyabr 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası və Litva Respublikası arasında mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında Müqavilə) miras qoyanın sonuncu daimi yaşayış yeri olduğu Razılığa Gələn Tərəfin qanunvericiliyinin tətbiqi nəzərdə tutulur.

Üçüncüsü, hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə **vərəsiz əmlakın hüquqi statusu** müəyyən edilmişdir. Vərəsiz daşınar əmlak əmlakın sahibi olmuş şəxs ölərkən vətəndaşı olmuş Razılığa Gələn Tərəfə verilir, vərəsiz daşınmaz əmlak isə ərazisində

yerləşdiyi Razılığa Gələn Tərəfin mülkiyyətinə keçir.

Dördüncüsü, həmin müqavilələrdə **vəsiyyətnamənin formasına tətbiq edilməli olan hüquq** məsələsi həll edilmişdir. Şəxsin vəsiyyətnamə tərtib və ya ləğv etmək qabiliyyəti və həmçinin vəsiyyətnamənin və onun ləğv edilməsinin forması vəsiyyətnamə tərtib edilən anda miras qoyanın vətəndaşı olduğu Razılığa Gələn Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Lakin vəsiyyətnamə və onun ləğv olunması əgər tərtib edildiyi yerin qanunvericiliyinin tələblərinə cavab verirsə, forma baxımından tələblərə riayət olunmamağa görə vəsiyyətnamə etibarsız hesab edilə bilməz.

Beşincisi, hüquqi yardım haqqında **müqavilələrdə vərəsəlik işlərinin icraatı ilə əlaqədar** səlahiyyətli idarələr müəyyən edilmişdir. Daşınan əmlaka vərəsəliyə dair işlərüzrə icraatı miras qoyanın sonuncu daimi yaşayış yerinin olduğu Razılığa Gələn Tərəfin idarələri aparır. Əgər miras qoyanın bütün daşınan əmlakı onun sonuncu daimi yaşayış yeri olmayan Razılığa Gələn Tərəfin ərazisində yerləşirsə, bu halda vərəsənin, yaxud rədd cavabı alanın ərizəsi üzrə bütün vərəsələr bununla razılaşırsa, vərəsəlik haqqında işə dair icraatı həmin Razılığa Gələn Tərəfin idarələri aparır. Bəzi hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə isə (məsələn, 18 iyun 1997-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası ilə Özbəkistan Respublikası arasında mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında Müqavilə) bu zaman miras qoyanın ölən vaxtı vətəndaşı olduğu Razılığa Gələn Tərəfin ədliyyə idarələri səlahiyyətli hesab edilir.

Daşınmaz əmlaka dair vərəsəlik işləri üzrə icraatı isə bu əmlakın yerləşdiyi ölkənin idarələri aparır. Vərəsəlik işlərinin icraatı ilə əlaqədar qeyd edilən qaydalar vərəsəlik işləri üzrə mübahisələrə də şamil edilir.

Altıncısı, bu tip müqavilələrdə iştirakçı dövlətlər, bir qayda olaraq, öz qanunvericiliklərinə uyğun olaraq ərazilərində digər tərəfin vətəndaşına **miras qoyulan əmlakın qorunması və idarə olunması** üçün zəruri tədbirlərin görülməsini öhdələrinə götürürlər. Belə görülmən tədbirlər haqqında təxirə salınmadan diplomatik nümayəndəliyə və ya konsul idarəsinə məlumat verilməlidir. Diplomatik nümayəndəlik və ya konsul idarəsi həmin tədbirlərin həyata keçirilməsində iştirak edə bilər. Onların vəsatəti ilə göstərilən tədbirlər dəyişdirilə bilər və ya ləğv edilə bilər.

Əgər Razılığa Gələn Tərəflərdən birinin vətəndaşı daimi yaşayış yeri olmadığı digər Razılığa Gələn Tərəfin ərazisində səfər zamanı vəfat edərsə, onun üstündə olan pul və əşyalar vətəndaşı olduğu Razılığa Gələn Tərəfin diplomatik nümayəndəliyinə və ya

konsulluq idarəsinə verilir.

Yeddincisi, hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə, ən nəhayət, **miras qalan əmlakın verilməsi məsələsi** tənzimlənir. Əgər daşınar vərəsəlik əmlak, yaxud daşınar və ya daşınmaz əmlakın satışından əldə olunan məbləğ vərəsəlik icraatı qurtardıqdan sonra yaşadıqları və ya olduqları yer digər Razılığa Gələn Tərəfin ərazisində olan varislərə verilməlidirsə və miras qoyulan əmlak və ya əldə edilən pul məbləğinin Razılığa Gələn Tərəfin diplomatik nümayəndəliyinə, yaxud konsul idarəsinə verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu qayda aşağıdakı hallarda tətbiq edilir:

1) əgər ərazisində vərəsəlik əmlak olan Razılığa Gələn Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş müddətlərdə miras qoyanın kreditorlarının irəli sürdüyü bütün tələblər ödənməmiş, yaxud təmin edilmişdirsə;

2) vərəsəliklə əlaqədar bütün vergilər və rüsumlar ödənilmiş və təmin edilmişdirsə;

3) zəruri hallarda səlahiyyətli idarələr əmlakın aparılmasına və ya pul məbləğinin köçürülməsinə icazə vermişlərsə.

Azərbaycan Respublikasının bir sıra dövlətlərlə bağladığı konsul konvensiyalarında isə xarici elementli vərəsəlikmünasibətlərində konsulun iştirakı, onun daşdığı funksiyalarla bağlı məsələlər öz həllini tapmışdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası ilə Ukrayna arasında 24 mart 1997-ci ildə bağlanmış Konsulluq Konvensiyasına görə (12 dekabr 2000-ci ildə qüvvəyə minmişdir) qəbul edən dövlətin səlahiyyətli orqanları mümkün qədər qısa müddətdə konsulluğun vəzifəli şəxsinə konsulluq dairəsi ərazisində onu göndərən dövlətin vətəndaşının ölümü barədə məlumat verir, habelə konsulluğun vəzifəli şəxsinə miras qalmış əmlakın, vəsiyyətnamənin olması, həmçinin qəbul edən dövlətin ərazisində olan və yaxud təmsil edilən hər hansı bir şəxsin bu əmlakın sərəncamvericisi təyin olunması haqqında məlumat verirlər.

Miras olduğu halda Konsulluğun vəzifəli şəxsi qəbul edən dövlətin səlahiyyətli orqanları tərəfindən əmlakın siyahısının tərtib edilməsində iştirak etmək hüququna malikdir və miras qalmış əmlakın qorunması ilə bağlı tədbirlər görür.

Göndərən dövlətin vətəndaşı, vətəndaşlığından asılı olmayaraq qəbul edən dövlətin ərazisində ölmüş şəxsin mirasına hüququ olarkən həmin dövlətin səlahiyyətli orqanları konsulluq idarəsinə bu barədə dərhal məlumat verirlər.

Əgər göndərən dövlətin vətəndaşı qəbul edən dövlətdə miras almaq hüququna

malikdirsə və ya bu hüquqa iddia edirsə, lakin nə o, nə də onun nümayəndəsi miras haqqında işinbaxılmasında iştirak edə bilmirlərsə, konsulluğun vəzifəli şəxsi şəxsən və ya öz nümayəndəsi vasitəsilə qəbul edən dövlətdə həmin vətəndaşı məhkəmə, yaxud digər səlahiyyətli orqanlarda təmsil edə bilər, həmin vətəndaşa təhvil vermək üçün ona çatması olan hər cür miras ala bilər.

Göndərən dövlətin qəbul edən dövlətdə daimi yaşamayan vətəndaşı orada öldükdə konsulluğun vəzifəli şəxsi varislərə, sərəncamvericiyə, yaxud digər səlahiyyətli şəxslərə təhvil vermək üçün ölənin şəxsin bütün sənədlərini, pul vəsaitlərini, qiymətli əşyalarını müvəqqəti mühafizəyə götürmək hüququna malikdir.

Konsulluğun vəzifəli şəxsi göndərən dövlətin vətəndaşı adından, əgər həmin vətəndaş qəbul edən dövlətin ərazisində deyilsə, hər hansı bir şəxsin ölümü ilə bağlı həmin vətəndaşın haqqı çatdığı pul və digər əmlakı məhkəmədən, hakimiyyət orqanlarından, yaxud ayrı-ayrı şəxslərdən almaq hüququna malikdir.

Yuxarıda sadalanan funksiyaları konsulluğun vəzifəli şəxsi yerinə yetirərkən o, qəbul edən dövlətin qanunvericiliyinə və qaydalarına riayət etməyə borcludur.

Azərbaycan Respublikasında vərəsəliyin kollizion məsələləri

Azərbaycan Respublikasında **vərəsəliyin kollizion-hüquqi tənzimlənməsi** dedikdə, bizim ölkəmizdə xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin hüquqi nizamlanması başa düşülür. Azərbaycan Respublikasının “Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında” qanunun 7-ci fəslə (“Vərəsəlik hüququ”) bütövlükdə xarici elementli (beynəlxalq xarakterli) vərəsəlik münasibətlərinin kollizion tənzimlənməsinə həsr edilmişdir. Bu fəsil özündə iki maddəni (29-30-cu maddələri) birləşdirir.

Azərbaycan Respublikasının müasir qanunvericiliyinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, köhnə qanunvericilikdən fərqli olaraq vərəsəlik münasibətlərinin kollizion tənzimlənməsi üçün **“iradə sərbəstliyi” (lex voluntatis) kimi kollizion prinsipdən istifadə olunmasına** yol verir. Elə buradaca dərhal qeyd etməliyik ki, bu kollizion prinsip **yalnız vəsiyyət üzrə vərəsəliyə** tətbiq edilə bilər. Ona görə də, “iradə sərbəstliyi” prinsipinə görə, əqd bağlayan şəxslər tətbiq ediləcək qanunu seçirlər: əqd bağlayan tərəflərin iradəsi xarici elementli əqdin kollizion məsələlərini həll etmək üçün əsasdır. Vəsiyyət etmək isə əqdin bir növüdür.

Digər tərəfdən vəsiyyəət edənin iradə sərbəstliyi məhdud xarakter daşıyır. Belə ki, o, vəsiyyəət üzrə vərəsəliyə tətbiq olunmaq üçün istənilən ölkənin yox, yalnız **vətəndaşı olduğu ölkənin qanunu** (lex patriae) seçə bilər. Qanun müəyyən edir ki, vərəsəlik üzrə münasibətləri tənzimləmək üçün miras qoyan tərtib etdiyi vəsiyyəətnamədə vətəndaşı olduğu ölkənin qanunugöstərə bilər (“Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında” qanununun 29-cu maddəsinin 1-ci bəndi). Bundan ötrü vəsiyyəətnamə tərtib olunan zaman orada tətbiq edilən qanunun seçilməsi və müəyyənləşdirilməsi barədə ayrıca şərt nəzərdə tutulmalıdır. Məsələn, Almaniya vətəndaşı Azərbaycan Respublikasında vəsiyyəətnamə tərtib edən zaman oraya ayrıca olaraq belə bir şərt daxil edir ki, vəsiyyəət üzrə vərəsəlik münasibətlərinə Almaniyanın qanunu tətbiq edilsin. Əgər o, vəsiyyəətnamədə Fransanın və ya ABŞ-ın qanununun tətbiqini göstərsə, bu, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi baxımından etibarsız hesab ediləcəkdir. Ona görə ki, vəsiyyəət edən öz vətəndaşı olduğu ölkənin qanununu seçə bilər.

Əgər miras qoyan (vəsiyyəət edən) tərtib etdiyi vəsiyyəətnamədə **vətəndaşı olduğu ölkənin qanununu seçərsə**, vəsiyyəətnamənin formasından başqa, vəsiyyəət üzrə vərəsəliyin digər məsələləri (vəsiyyəət fəaliyyət qabiliyyəti, vəsiyyəət üzrə vərəsələrin dairəsi, miras əmlakın bölüşdürülməsi qaydası, miras əmlakın qəbulu, vəsiyyəətnamənin növləri, vəsiyyəətnamənitərtib, ləğv etmək və dəyişdirmək qaydaları, vəsiyyəətnamənin etibarsızlığının nəticələri və digər məsələlər) bu qanunla müəyyən edilir.

Əgər miras qoyan tərtib etdiyi vəsiyyəətnamədə **vətəndaşı olduğu ölkənin qanununu** seçməzsə, onda vərəsəlik münasibətlərinə onların kollizion tənzimlənməsi üçün subsidiar qaydada “**miras qoyanın son daimi yaşadığı ölkənin qanunu**” (lex domisilii) kimi kollizion prinsip tətbiq edilir (“Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında” qanununun 29-cu maddəsinin 1-ci bəndi). Subsidiar qaydada tətbiq olunduğuna görə həmin prinsip **subsidiar (əlavə) bağlama**, onu müəyyənləşdirən norma isə **subsidiar (əlavə) norma** hesab edilir. **Əsas prinsip (bağlama)** isə “iradə sərbəstliyi” (lex voluntatis) sayılır.

Qanun üzrə vərəsəlik zamanı isə əsas kollizion prinsip miras qoyanın “**yaşayış yerinin qanunu**” (lex domisilii) hesab edilir. Bu prinsip əsasında xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin kollizion tənzimlənməsi həyata keçirilir, qanun üzrə vərəsəliyin statutu müəyyən edilir.

Qanuna görə, vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq olunan qanunun

müəyyənləşdirilməsi və seçilməsi üçün miras qoyanın son daimi yaşayış yerinə həlledici əhəmiyyət verilir. **Son daimi yaşayış yeri** dedikdə, miras qoyanın öldüyü anda axırıncı daimi yaşayış yeri başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyi fiziki şəxsin yaşayış yerinin tənzimlənməsinə ayrıca norma həsr etmişdir (MM-nin 27-ci maddəsi). Bu normaya görə, fiziki şəxsin adətən yaşadığı yer onun yaşayış yeri sayılır.

Vərəsəlik münasibətinə məhz miras qoyanın “son daimi yaşayış yerinin qanunu” tətbiq edilir.

Vərəsəlik münasibətləri dedikdə aşağıdakılar başa düşülür:

1. Qanun üzrə vərəsələrin dairəsi ilə bağlı münasibətlər;
2. Qanun üzrə vərəsələrin vərəsəliyə çağırılması və onların növbəliliyi ilə bağlı münasibətlər;
3. Qanun üzrə vərəsələrin miras əmlakdakı payının miqdarı ilə bağlı münasibətlər;
4. Miras qoyandan vərəsələrə miras əmlakın keçməsi ilə bağlı münasibətlər;
5. Miras əmlakın qəbul olunması ilə bağlı münasibətlər;
6. Miras əmlakın tərkibinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı münasibətlər və s. Vərəsəlik münasibətləri göründüyü kimi, elə vərəsəlik statutunun (tətbiq edilən qanunun) həll etdiyi məsələlərdir, onun tətbiq sahəsidir. Miras qoyanın son daimi yaşayış yerinin qanunu həm daşınar əmlakın, həm də daşınmaz əmlakın vərəsəliyinə tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının kollizion hüququnda vəsiyyətnamənin forması

Vəsiyyətnamənin etibarlı olması üçün onun bir neçə hüquqi əlamətə (məsələn vəsiyyətnamənin fəaliyyət qabiliyyətli şəxs tərəfindən qəbul edilməsi və s.) cavab verməsi tələb olunur. Bu baxımdan **vəsiyyətnamənin forması** əsas və vacib hüquqi əlamət sayılır.

Ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliyi vəsiyyətnamənin forması barədə eyni yox, müxtəlif tələblər irəli sürür. Bu səbəbdən vəsiyyətnamənin formasına aid müəyyənləşdirilən tələblər üst-üstə düşmür. Buna görə də vəsiyyətnamənin forması ilə bağlı olaraq kollizion məsələ yaranır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi vəsiyyətnamənin forması ilə bağlı kollizion məsələni həll etmək üçün **sadə alternativ kollizion norma** nəzərdə tutur

("Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında" qanununun 30 -cu maddəsi). Bu normanın vasitəsilə vəsiyyətnamənin formasının kollizion – hüquqi tənzimlənməsi həyata keçirilir. Həmin normada **üç** alternativ kollizion prinsip (bağlama) müəyyənləşdirilir:

- vəsiyyətnamənin **tərtib olunduğu ölkənin qanunu**;
- miras qoyanın vəsiyyət elədiyi anda və ya öldüyü anda **yaşadığı ölkənin qanunu**;
- miras qoyanın vəsiyyət elədiyi anda və ya öldüyü anda **olduğu yerin qanunu**;

Əgər vəsiyyətnamə həmin ölkələrdən birinin qanununun tələblərinə cavab verərsə, etibarlı sayılır. Vəsiyyət edən alternativ kollizion bağlamalardan istifadə etməkdə kifayət qədər sərbəst və müəttəqildir. **Daşınmaz əmlak vəsiyyət edilərkən vəsiyyətnamənin həmin əmlakın olduğu ölkənin qanununa uyğun tərtib edilməsi kifayətdir.**

Mirasın dövlətə keçməsi

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi **dövləti vərəsəlik hüququnun subyekti hesab edir**. Dövlət, hər şeydən əvvəl, vərəsəlik münasibətlərində qanun üzrə vərəsə qismində çıxış edə bilər. Belə ki, vərəsəsiz əmlak, yəni vərəsələri olmayan əmlak dövlətə keçən zaman o, qanun üzrə vərəsə sayılır (MM-in 1165-ci maddəsi)

3 halda miras vərəsəsiz əmlak hesab edilir:

- miras qoyanın nə qanun üzrə, nə də vəsiyyət üzrə vərəsələri yoxdursa;
- bütün vərəsələr vərəsəlik hüququndan məhrum edilibsə;
- vərəsələrdən heç biri miras əmlakı qəbul etməzsə.

Dövlət vərəsəlik münasibətlərində həm də vəsiyyət üzrə vərəsə rolunda çıxış edə bilər. Belə ki, əgər əmlak dövlətə vəsiyyət edilibsə, dövlətə keçir. Belə halda məlum məsələdir ki, vərəsəsiz əmlakdan danışmaq olmaz.

Dövləti vərəsə kimi təkcə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi yox, həm də xarici ölkələrin qanunvericiliyi tanıyır. Demək olar ki, xarici ölkələrin hamısının qanunvericiliyinə görə, vərəsəsiz əmlak dövlət xəzinəsinə keçir. Məsələn, Almaniya vərəsəlik hüququna görə, miras açıldığı anda miras qoyanın nə qohumları, nə də əri (və ya arvadı) yoxdursa, qanun üzrə vərəsəliyə xəzinə çağırılır (MQ-nin 1936-cı maddəsi). Vərəsəsiz əmlakın taleyi, adətən, dövlətin daxili qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının və digər ölkələrin qanunvericiliyinə görə, vərəsəsiz əmlak dövlətə (xəzinəyə) vərəsəlik hüququ üzrə (vərəsəlik qaydasında), vərəsə kimi keçir; bu zaman xəzinə əmlakı vərəsə kimi əldə edir.

Bəzi xarici ölkələrin (məsələn, Fransanın, ABŞ-ın, Avstriyanın) qanunvericiliyinə görə isə vərəsəsiz əmlak dövlətə vərəsəlik hüququ əsasında yox, **ələ keçmə hüququ əsasında keçir**: bu zaman xəzinə vərəsəsiz əmlakı sahibsiz əmlak kimi ildə edilir. ələ keçmə hüququna görə, dövlət vərəsəsiz əmlakı sahibsiz əmlak kimi əldə edir; vərəsəsiz əmlak sahibsiz əmlak oduğuna görə dövlətə keçməlidir. Məsələn, Fransa qanunvericiliyinə görə, miras qoyanın nə qanun üzrə, nə də vəsiyyəət üzrə vərəsələri yoxdursa, miras əmlak sahibsiz əmlak (les biens vacants) kimi dövlətə keçir. ABŞ-da əgər miras qoyanın qanun üzrə vərəsələri yoxdursa, miras əmlak vərəsəsiz əmlak hesab edilir və sahibsiz əmlak kimi ştatın mülkiyyətinə keçir: daşınar əmlak miras açıldığı ştatın mülkiyyətinə verilir.

Beləliklə, dünya ölkələrinin daxili qanunvericiliyinə görə vərəsəsiz əmlakın hüquqi taleyini həll etməyin **iki** yolu vardır:

- **vərəsəlik yolu** (bu yola görə, vərəsəsiz əmlak vərəsə kimi dövlətə vərəsəlik qaydasında keçir);
- **ələ keçirmə yolu** (bu yola görə, vərəsəsiz əmlak dövlət tərəfin öz ərazi suverenliyinə görə sahibsiz əmlak kimi, ələ keçirmə hüququ üzrə əldə olunur).

Vərəsəsiz əmlakın hüququ taleyini həll etməyin bu iki yolu həm də beynəlxalq xüsusi hüquq sahəsində mühüm praktiki əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, vərəsəsiz əmlak münasibətlərində xarici element iştirak etdikdə, həmin münasibətlər beynəlxalq xarakter alır. Bu zaman vərəsəsiz əmlakla bağlı olaraq kollizion məsələ yaranır ki, həmin məsələ məhz beynəlxalq xüsusi hüquqla tənzimlənir.

Əvvəlki yarımbaşlıqların birində (“Vərəsəlik statutu”) qeyd etmişdik ki, vərəsəlik statutu, yəni kollizion norma əsasında müəyyənləşdirilmiş tətbiq edilməli olan qanun həm də vərəsəsiz əmlakın dövlətə keçməsinə vərəsəlik kimi baxarsa, vərəsəsiz əmlak o dövlətə keçir ki, **vərəsəlik həmin dövlətin hüququna tabe olsun**. Məsələn, Almaniya vətəndaşı olan və bu ölkədə daimi yaşayan, heç bir vərəsəsi olmayan şəxs ölür. Sual olunur: onun Azərbaycan Respublikasının banklarının birində əmanətə qoyulmuş pulu Azərbaycan və Almaniya dövlətlərindən hansının xəzinəsinə keçməlidir?

Qeyd etmək lazımdır ki, Almaniya qanunvericiliyinə görə, vərəsəlik münasibətləri miras qoyanın vətəndaşı olduğu ölkənin qanunu ilə müəyyən edilir. Deməli, vərəsəliyə Almaniya qanunu tətbiq edilməlidir; buna görə də Almaniya qanunu göstərilən halda vərəsəliyin statutu hesab edilir. Vərəsəlik statutuna görə, vərəsəsiz əmlakın dövlətə

keçməsi vərəsəlik, dövlətin özü isə vərəsə hesab edilir: vərəsəlik isə Almaniya hüququna tabedir. Odur ki, pul əlaməti Almaniya dövlətinin xəzinəsinə keçir. Başqa bir misalda vərəsəsi olmayan, Azərbaycan Respublikasında daim yaşayan vətəndaşlarımızdan biri İtaliyada turist səfərində olarkən qəflətən ölür. Sual olunur: onun İtaliyada bankların birində əmanətə qoyulmuş pulu Azərbaycan dövlətinə, yoxsa İtaliya dövlətinə keçməlidir? İlk növbədə vərəsəlik statutunu müəyyənləşdirək; o, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində ifadə olunan belə bir kollizion norma əsasında müəyyənləşdirilir ki, vərəsəlik münasibətləri miras qoyanın son daimi yaşadığı ölkə Azərbaycan Respublikası olduğuna görə vərəsəliyin statutu bizim ölkəmizin qanunu sayılır. Vərəsəlik statutuna görə, vərəsəsiz əmlakın dövlətə keçməsi vərəsəlik, dövlət isə vərəsə hesab edilir; vərəsəlik Azərbaycan Respublikasının hüququna tabedir. Buna görə də bank əmanəti Azərbaycan dövlətinə keçməlidir.

Əgər vərəsəlik statutuna görə, vərəsəsiz əmlak sahibsiz əmlak hesab edilsə, **belə əmlak ərazisində olduğu dövlətə keçir**. Məsələn, heç bir vərəsəsi olmayan hər hansı bir ölkənin vətəndaşının ölən zaman Fransa ərazisində əmlakı qalır. Vərəsəlik statutuna (Fransa qanununa) görə, həmin əmlak növləri ələ keçirmə hüququ üzrə, sahibsiz əmlak kimi Fransa dövlətinin mülkiyyətinə keçir.

Əgər dövlət vərəsəlik olarsa, harada olmasından asılı olmayaraq, o, vərəsəsiz əmlak əldə edə bilər. Əgər dövlət **özünün ərazi suverenliyinə əsasən əmlakı sahibsiz əmlak kimi ələ keçirərsə, o, yalnız öz ərazisində olan əmlaka yiyələnmə bilər**.

Vərəsəsiz əmlakın hüquqi taleyini müəyyənləşdirmək məsələsi beynəlxalq qanunvericilik praktikasında öz həllini tapmışdır. Belə ki, keçmiş SSRİ dövlətinin başqa ölkələrlə bağladığı hüquqi yardım haqqında ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrdə vərəsəsiz əmlakın dövlətə keçməsi xüsusi olaraq tənzimlənirdi. Bu müqavilələrə daxil edilən unifikasiyalaşdırılmış maddi normada nəzərdə tutulurdu ki, daşınart vərəsəsiz əmlak öldüyü anda miras qoyan vətəndaşı olduğu dövlətə, daşınmaz vərəsəsiz əmlak isə olduğu dövlətə keçir. Bu praktika indi də tətbiq edilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı ölkələrlə bağladığı hüquqi yardım haqqında ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrdə göstərilir: **daşınmaz vərəsəsiz əmlak miras qoyanın vətəndaşı olduğu dövlətə, daşınmaz vərəsəsiz əmlak isə onun olduğu dövlətə keçir**. Belə praktikadan RF və MDB üzvü olan digər ölkələr də istifadə edir. Həmin praktikanı Minsk konvensiyası da tətbiq edir. Azərbaycan Respublikasının bağladığı hüquqi yardım

haqqında ikitətəfli müqavilələrdə, eləcə də Minsk konvensiyasında vərəsəsiz əmlakın hüquqi taleyini müəyyən edən norma kollizion yox, **maddi normadır**. Ona görə ki, o, hansı ölkənin qanununun tətbiq edilməsini göstərmir. Özü də həmin norma unifikasiyalaşdırılmışdır. Məhz onun köməyi ilə vərəsəsiz əmlakın hüquqi taleyi bilavasitə həll olunur; bununla vərəsəsiz əmlak münasibətləri sahəsində qanunların kolliziyası kimi mürəkkəb məsələ aradan qaldırılır.

N Ə T İ C Ə

Ailə hüququnun digər məsələləri kimi, ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak və əmlak münasibətlərində kollizion məsələləri üzrə analoji normalar dövlətlərin bağladıkları hüquqi yardım haqqında ikitərəfli müqavilələrdə də öz əksini tapmışdır. Xarici elementli vərəsəlik münasibətləri ilə əlaqədar, qəbul edilən çoxtərəfli müqavilələrdə daha çox bu istiqamətdə mövcud olan kollizion hüquq normalarının unifikasiyasına üatənlik verilir